

Stadig færre

60-åringer jobber

«Alle» vil ha kontantstøtte
Akademikere får også barn,
bare senere

- Byråprofilen: Spørreskjemakokken
- Tre bøker om miljø
- Siden sist
- Kjartan Fløgstad
– om akterutseilte sjømenn i Sør-Amerika

5/1999

Samfunnsspeilet

Eva Birkeland, Elin Skretting Lunde, Berit Otnes
og Åsne Vigran

Eldre i Norge

Eldre i Norge beskriver levekårene for eldre i Norge mot slutten av 1990-tallet, og utviklingen i levekårene de siste 10 årene. Den gir oversikt over den tallmessige utviklingen i eldrebefolkningen fra 1930 og framskrevet til 2050, og beskriver inntekt og andre økonomiske ressurser, helse, bruk av pleie- og omsorgstjenester, boforhold og aktiviteter for ulike grupper av eldre sammenliknet med middelaldrende.

Utviklingen av yrkesaktivitet og trygdebruk for unge eldre (aldersgruppen 60-66 år) er også beskrevet.

Publikasjonen er tilsalgs hos alle bokhandlere. Den er utgitt i kommisjon hos forlaget Ad Notam Gyldendal. Boka kan også bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN: 82-537-4718-7
ISSN: 0804-3221
Pris: kr 140,- inkl. mva.

Innhold

Stadig færre 60-åringer jobber <i>Eva Birkeland</i>	2
Akademikere får også barn, bare senere <i>Trude Lappegård</i>	7
"Alle" vil ha kontantstøtte <i>Elisabeth Rønning</i>	15
Den som reiser langt, kjem ofte til kort <i>Kjartan Fløgstad</i>	25
Spørreskjemakokken <i>Dag Ellingsen</i>	28
Tre bøker om naturressurser og miljø 1999: Hva i all verden er det som skjer? <i>Haakon Vennemo</i>	32
Siden sist	37

Samfunnsspeilet

Nr. 5/1999 - 13. årgang

Redaksjon: Johan-Kristian Tønder (ansv. red.), Dag Ellingsen (dae@ssb.no) (red.), Anders Barstad, Mads Ivar Kirkeberg, Ragni Hege Kitterød, Berit Otnes, Agnes Aall Ritland, Harald Tønseth.

Redigering: Kirsten Aanerud, Liv Hansen, Anne Skarateppen, Åshild Vestaberg, Audhild Iren Øverby.

Design: Enzo Finger.

Design/Omslag: Siri Elisabet Boquist.

Trykk: Grønlands Grafiske. **Priser:** Pr. år kr 280,- (institusjoner), kr 190,- (private). Enkeltnr. kr 50,-.

Internett: Utdrag fra Samfunnsspeilet publiseres på Internett.

Webadresse: <http://www.ssb.no>

ISSN 0801-7603. ISBN 82-537-4733-0.

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå.

Omslagsfoto: R. Lockyer/The Image Bank

Illustrasjonsfoto: S. 6: H.Sunde/Samfoto, S. 8, 12 og 17: S. Boquist. S. 28 og s.30: Svein E. Dahl/Samfoto.

Stadig færre 60-åringar jobber

Eva Birkeland

Menn mellom 60 og 66 år er stadig sjeldnere å se i arbeidslivet, mens utviklingen for kvinner er motsatt. Et nytt og viktig trekk i utviklingen er at ordningen med avtalefestet pensjon er blitt populær. Kvinner og menn med høyere utdanning er gjennomgående de siste til å pensjonere seg.

48 prosent av de unge eldre (60-66 år) var yrkesaktive i 1998. 18 år tidligere var den tilsvarende andelen 54 prosent. Det har vært en stadig, men ikke så sterk, nedgang i yrkesaktiviteten i denne aldersgruppen fra år til år. Nedgangen skyldes i sin helhet nedgang i yrkesaktiviteten blant menn. Kvinner har faktisk hatt en liten økning. Mens menn hadde nesten dobbelt så høy yrkesaktivitet som kvinner i 1980 med 72 mot 38 prosent, var forskjellen betydelig mindre i 1998 da mennene hadde en yrkesfrekvens på 54

mot kvinnes 42 prosent (se ramme 1 for definisjoner).

Kvinner og menn blir likere

Selv om yrkesaktiviteten målt som prosent av arbeidsstyrken viser en minskende forskjell mellom menn og kvinner, er det fortsatt store forskjeller i andelen som arbeider heltid. I 1998 arbeidet vel 55 prosent av de sysselsatte kvinnene i denne aldersgruppen kort eller lang deltid, mens den tilsvarende prosenten for menn var i underkant av 20.

Yrkesaktiviteten blant middelaldrende kvinner (45-59 år) var i 1998 om lag dobbelt så høy som for kvinner i aldersgruppen 60-66 år, mens forskjellen for menn var noe mindre. Også blant middelaldrende har forskjellen i yrkesaktivitet mellom menn og kvinner blitt mindre gjennom de to siste tiår, men her skyldes den minskende forskjellen at kvinner har økt sin yrkesaktivitet, mens den har vært stabil for menn.

Færre husmødre

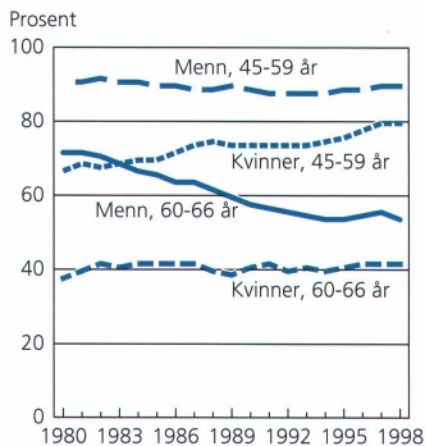
Økningen i yrkesaktivitet blant kvinner motsvares til dels av en nedgang i andelen som oppgav hjemmearbeid som hovedsakelig virksomhet. Mens andelen hjemmearbeidende i 60-66-årsgruppen har

gått ned fra 28 prosent i 1989 til 14 prosent i 1998, har den gått ned fra 13 til 6 prosent for aldersgruppen 40-59 år i samme periode. Den nedgangen vi har sett for aldersgruppen 40-59 år, vil isolert sett innebære at vi kan forvente ytterligere redusert andel hjemmearbeidende i gruppen 60-66 år i framtiden etter hvert som denne aldersgruppen passerer 60 år.

Det er ikke mulig å gi noe detaljert bilde av bruken av trygdeordninger ved hjelp av Arbeidskraftundersøkelsene (AKU), se ramme 1. Det er en svakhet at det ikke er mulig å vite om en person som er AFP-pensjonist anser seg som førtidspensjonist eller alderspensjonist eller eventuelt som hovedsakelig hjemmearbeidende eller annet. På samme måte er det heller ikke godt å vite hva en som har etterlattepensjon svarer. Det kan likevel være av interesse å se litt nærmere på de personer utenfor arbeidsstyrken som anser seg som hovedsakelig pensjonist.

I 1998 var det noen flere menn enn kvinner i aldersgruppen 60-66 år som oppgav at de var pensjonister; 44 prosent av mennene og 42 prosent av kvinnene. Kvinner hadde en

Figur 1: Andel av befolkningen i arbeidsstyrken, etter alder og kjønn. 1980-1998. Prosent

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene

Tabell 1: Andel pensjonister, etter kjønn og alder. 1989-1998. Prosent

Alder. Kjønn	1989	1992	1995	1998
40-54 år				
Kvinner	7	8	9	9
Menn	5	6	6	6
55-59 år				
Kvinner	16	20	21	20
Menn	16	17	17	13
60-66 år				
Kvinner	32	35	38	42
Menn	38	41	44	44

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene.

enda lavere andel pensjonister i forhold til menn i 1989. Forskjellen synes dermed å være i ferd med å

forsvinne. I aldersgruppen 55-59 år var det relativt flere kvinner enn menn som var pensjonert i 1998. Siden 1989 har det vært en liten nedgang i pensjonistandelen blant menn i denne aldersgruppen, mens det har vært en liten økning blant kvinner.

Flere yrkesaktive kvinner gir flere pensjonister

Utviklingen i andelen pensjonister blant kvinner må ses i sammenheng med økningen i yrkesaktivitet og nedgang i andelen hjemmearbeidende. Tidligere kan det av ulike grunner ha vært en del kvinner blant de hjemmearbeidende som i forhold til yrkesaktivitet ville ha vært arbeidsuføre. Blant annet er

det grunn til å tro at yrkesaktive på 1990-tallet i større grad enn hjemmearbeidende på 1980-tallet vil søke uførepensjon for samme lidelse. Det er også slik at trygdereglene til en viss grad gjør at det er lettere å få uførepensjon hvis man er yrkesaktiv enn om man er hjemmearbeidende, selv om dette nok kan ha endret seg noe i de senere år.

Etter hvert som de middelaldrende kvinnene blir eldre, har de i langt større grad enn tidligere kvinnegenerasjoner en yrkesaktiv periode bak seg. Dette kan innebære at eldre kvinner i framtiden vil ha en høyere pensjonistandel enn dagens eldre kvinner har. Det er derfor mulig at pensjonistandelen blant kvinner i aldersgruppen 60-66 år i framtiden kan bli like høy eller høyere enn pensjonistandelen blant menn i samme aldersgruppe.

For å se nærmere på yrkestilknytning og bruk av trygdeordninger for unge eldre har vi brukt opplysninger fra Statistisk sentralbyrås System for persondata (SFP). Vi har hentet data om personer i aldersgruppen 60-66 år og deres status i

Ramme 1. Yrkesaktivitet og hovedsakelig virksomhet. Statistikkilde og definisjoner

Arbeidskraftundersøkelsene (AKU) er kvartalsvise intervjuundersøkelser av et utvalg på 24 000 personer i alderen 16-74 år. Personer i arbeidsstyrken består av sysselsatte og arbeidsledige. Denne gruppen betegnes som yrkesaktive. Som sysselsatte regnes personer med inntektsgivende arbeid og personer som er inne til førstegangs militær- eller siviltjeneste. Alle med avtalt arbeidstid mindre enn heltid regnes som deltidssysselsatte. Som arbeidsledige regnes personer uten inntektsgivende arbeid som har forsøkt å skaffe seg slikt arbeid de siste fire uker, og som er umiddelbart tilgjengelige på arbeidsmarkedet.

I AKU stilles det også spørsmål om hovedsakelig virksomhet:

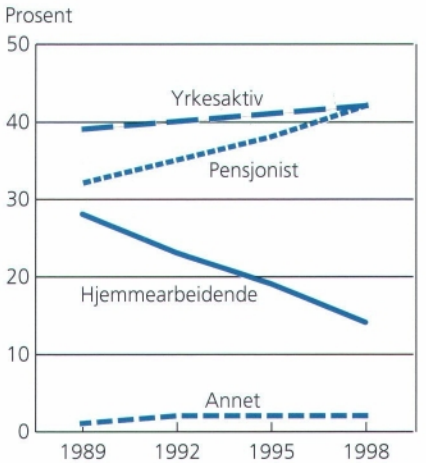
Betrakter du deg hovedsakelig som:

- yrkesaktiv
- student eller skoleelev
- alderspensjonist
- førtidspensjonist/arbeidsufør
- hjemmearbeidende
- arbeidsledig
- vernepliktig
- annet

I denne analysen kombinerer vi svarene på ulike spørsmål, og grupperer alle som er i arbeidsstyrken i aktiviteten yrkesaktiv, uansett hva de har svart på spørsmålet om hovedsakelig virksomhet. De som er utenfor arbeidsstyrken, fordeles på aktivitet etter svarene på hva de betrakter som sin hovedsakelige virksomhet. Vi har slått sammen gruppene førtidspensjonister/arbeidsuføre og alderspensjonister, og kaller denne gruppen pensjonist. Det er dermed tre aktuelle aktiviteter for de som er utenfor arbeidsstyrken; pensjonist, hjemmearbeidende og annet.

Fordelingen på hovedsakelig virksomhet av de som ikke er i arbeidsstyrken er preget av individuelle holdninger og oppfatninger, og to personer i samme faktiske situasjon kan gi forskjellig svar. Utvikling over tid kan være påvirket av endringer i holdninger til for eksempel det å være hjemmearbeidende.

Figur 2: Kvinner i aldersgruppen 60-66 år, etter aktivitet. 1989-1998. Prosent

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene

Ramme 2. Alderspensjon og uførepensjon

Den alminnelige aldersgrense for de fleste stillinger i Norge er 70 år, men arbeidstakere har rett til å gå av med pensjon ved fylte 67 år. Da inntretr også rett til alderspensjon fra folketrygden. Inntil 1989 da Avtalefestet pensjon (AFP) ble innført for 66-åringene, hadde vi ingen egentlig førtidspensjonsordning, men det har over lengre tid vært en tendens i retning av at stadig flere slutter i arbeid før oppnådd pensjonsalder. Noen yrker har spesielle aldersgrenser. Personer som av helsemessige årsaker ikke kan arbeide, har hatt rett til uførepensjon siden 1961. Det har også i lengre tid vært spesielle regler i arbeidsledighetstrygden som har gjort det mulig for arbeidstakere med noen år igjen til pensjonsalder å gå på arbeidsledighetstrygd fram til fylte 67 år. Etter at AFP-ordningen ble innført, har pensjonsalderen innenfor ordningen gradvis blitt senket til 62 år.

forhold til arbeidsmarked og alternative inntektskilder, se ramme 3. Vi har brukt følgende statuser: Sysselsatt, ufør, under attføring, helt ledig og annet.

De med høy utdanning jobber lenger

For gruppen 60-66 år viser våre tall at det var en klar positiv sammenheng mellom utdanning og status som sysselsatt og tilsvarende en negativ sammenheng mellom utdanning og status som ufør på de to tidspunktene som vi har studert. I 1997 var andelen unge eldre som var sysselsatt dobbelt så høy blant dem med universitets- og høyskoleutdanning som blant dem med grunnskole. Blant dem med videregående utdanning var sysselsettingsandelen en halv gang så høy som blant dem med grunnskole. Andelen uføre var nesten tre ganger så høy blant dem med grunnskole som blant dem med universitets- og høyskoleutdanning. Tilsvarende sammenheng fant vi for både kvinner og menn, men uføreandelene ligger noe over og sysselsettingsandelene noe under for kvinner sammenliknet med menn.

Det er samme tendens blant de middelaldrende (45-59 år), selv om sysselsettingsandelene her var høyere og uføreandelene lavere. Forskjellen mellom de med grunnskole og de med den høyeste utdan-

ningen var imidlertid enda større i denne gruppen. I alt hadde de med grunnskole en uføreandel som var seks ganger så høy som de med utdanning på universitets- og høyskolenivå i denne aldersgruppen.

Blant eldre 67-74 år var sysselsettingsandelen i alt bare 7 prosent, mens det blant dem med universitets- og høyskoleutdanning var 12 prosent med status som sysselsatt.

Det var også betydelige forskjeller etter hvilket fylke de unge eldre bodde i. Sysselsettingsandelen var høyest og uføreandelen lavest i

Akershus og Sogn og Fjordane. Begge disse fylkene hadde en sysselsettingsandel på 49 prosent, og uføreandelen var 26 prosent i Akershus og 27 prosent i Sogn og Fjordane. Lavest sysselsettingsandel fant vi i Finnmark med 29 prosent. Der hadde de også den høyeste uføreandelen med 52 prosent. Andre fylker som har lav sysselsettings- og høy uføreandel er resten av fylkene i Nord-Norge og Østfold.

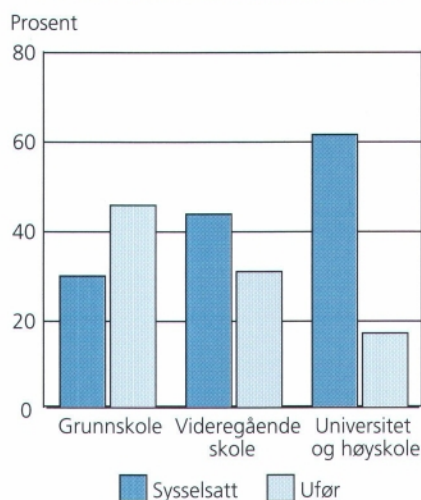
Også ekteskapelig status ser ut til å ha betydning for yrkesaktivitet og bruk av trygdeordninger blant de yngste eldre. Gifte menn hadde en sysselsettingsandel på 51 prosent, mens ugifte hadde 30 prosent. Skilte og separerte menn samt enkekvenner lå mellom disse. For kvinner ser ekteskapelig status ut til å ha mindre betydning. Her hadde ugifte, skilte og separerte kvinner nesten like høy sysselsettingsandel som gifte kvinner.

Flest faller ut mellom 62 og 65 år

Overgangen fra yrkesaktivitet til bruk av trygdeordninger foregår i stigende grad fra relativt ung alder (Rikstrygdeverket 1998), men det er særlig interessant å se litt nærmere på hva som skjer i 60-årsalderen.

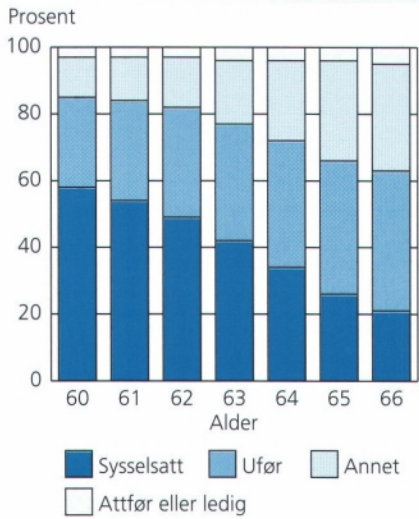
Ut fra en fordeling etter status for de enkelte alderstrinn i denne gruppen, kan det se ut som om det er en nokså jevn nedgang i andelen som har status sysselsatt fra alderstrinn til alderstrinn og en tilsvarende jevn økning i andelen som har status ufør. Mens 60-åringene i 1997 hadde en sysselsettingsandel på 58 prosent, hadde 66-åringene samme år en andel på 21 prosent. Tilsvarende var 27 prosent av 60-åringene og 42 prosent av 66-åringene uføre.

Figur 3: Personer 60-66 år, etter status og utdanningsnivå. 1997.

Kilde: System for persondata

Figur 4: Personer 60-66 år, etter status og alder. 1997. Prosent

Kilde: System for persondata

Ut fra 1997-data kan det se ut til at sysselsettingsandelen avtar mer fra 62 til 65 år enn på de øvrige alders-trinn. En tilsvarende oppstilling over sysselsettingsandelene i 1992 tyder på at den sterkeste nedgan-gen i sysselsettingen var fra 64 til 66 år. Tilsvarende finner vi at kate-gorien annet vokser litt sterkere fra 62 til 65 år i 1997 og fra 63 til 66 år i 1992. Dette avspeiler trolig ut-viklingen i AFP, men utslagene er ikke særlig store.

Utviklingen ser ut til å være litt for-skjellig for menn og kvinner. I 1997 hadde 60-årige menn 25 prosent lavere uføreandel enn 60-årige kvinner, mens forskjellen blant 66-åringene bare var på 5 prosent. Det kan altså se ut til at kvinner blir uførepensjonert på tidligere alders-trinn enn menn, men at andelen som ender opp som uførepensjonert før de går av med alderspensjon, ikke er stort høyere.

AFP fikk stigende popularitet på 1990-tallet

Det er små endringer i fordelingen på status fra 1992 til 1997, både

totalt sett og etter kjønn, utdan-ning, bosted og sivilstand. Det var imidlertid en noe høyere sysselset-tingsandel i 1997 enn i 1992 på alderstrinnene 60-63 år, mens den for de øvrige alderstrinnene var litt lavere. Uføreandelen var lavere i 1997 enn i 1992 for alle alders-trinnene både blant kvinner og menn. Høyere sysselsettingsandel og lavere uføreandel for 60-63-årin-gene i 1997 enn i 1992 kan være rimelig ut fra den bedringen i ar-beidsmarkedet som fant sted i disse årene, mens lavere sysselsettingsan-del uten tilsvarende høyere uføre-andel for 65- og 66-åringene nok for en del kan tilskrives utviklingen i AFP-ordningen.

Det var relativt få som benyttet seg av AFP-ordningen fra starten i 1989, men i 1997 var det kommet opp i 14 000 personer. Det var om lag 4 prosent av 63-åringene og henholdsvis 8, 13 og 14 prosent av 64-, 65- og 66-åringene som hadde tatt ut AFP dette året (Rikstrygde-verket 1998).

Ved hjelp av datamaterialet i SFP kan vi sammenlikne fordelingen etter status for dem som var 60 og 61 år i 1992 med tilsvarende for dem som var 65 og 66 år i 1997. Dette er personer som ble født i 1932 og 1931, og vi kan dermed studere utviklingen for disse to fød-selskullene over fem år. Resultatet

Ramme 3. Status i forhold til arbeidsmarkedet og inntektskilde. Statistikkilde og definisjoner

System for persondata (SFP) omfatter personer i alderen 16-74 år som er registrert bosatt i Norge pr. 1. november fra og med 1992. Materialet er basert på koblinger mellom ulike registre. Alle personene er tildelt en kode som angir status i forhold til yrkesaktivitet og inntektskilde pr. november hvert år. En person kan ha flere statuser på en gang. Hovedstatus blir bestemt gjennom en prioritering av de registrerte sta-tuser. I det datamaterialet som er brukt i denne analysen, er det i alt åtte hovedgrup-per for status. Rekkefølgen angir den prioritering som er brukt:

- 1. Under attføring
- 2. Ufør
- 3. På arbeidsmarkedstiltak
- 4. Helt ledig
- 5. Sysselsatt
- 6. Under utdanning
- 7. Alderspensionist
- 8. Annet.

Denne måten å gruppere etter hovedstatus på innebærer for eksempel at alle som er under attføring får hovedstatus attføring uansett om de også er lønnstakere eller har andre stønader. På grunn av at attføring er høyere prioritert enn ufør i dette datama-teriale, vil gruppen uføre omfatte alle som har status som ufør unntatt de som even-tuelt også er under attføring. Tilsvarende vil gruppen sysselsatte ikke omfatte perso-ner som også mottar uførepensjon og så videre. Helt ledig omfatter i tillegg til ar-beidsledige med og uten dagpenger også sykemeldte som ikke også har en annen status. Annet omfatter personer som ikke er registrert med noe aktivt forhold i noen av de registre som inngår i SFP. Det omfatter blant annet hjemmевærende, perso-ner som lever av kapitalinntekt og familiearbeidere. Personer som ikke har noe annet aktivt forhold enn Avtalefestet pensjon (AFP) finnes også i denne gruppen. Den prio-riteringen som er valgt til dette datamaterialet er gjort ut fra en vurdering av hvilke statuser som det er mest problematisk å være i. Dette betyr at begrepene i dette materialet har et annet innhold enn i annen statistikk.

bekrefter det bildet som tegnes når vi sammenlikner ulike aldersgrupper på samme tidspunkt.

Andelen av fødselskullet 1932 som var sysselsatt ble mer enn halvert i løpet av de fem årene fra 60 til 65 år, og uføreandelen økte med 12 prosentpoeng for fødselskullet fra 1932. Andelen som var registrert under annet ble også mer enn fordoblet. Det er liten grunn til å forvente overgang til kategorien annet for personer i denne aldersgruppen

bortsett fra overgang fra yrkesaktivitet til AFP. Denne økningen kan derfor trolig reflektere utviklingen i bruk av AFP. For fødselskullet fra 1931 var nedgangen i sysselsetting fra 61 til 66 år enda noe sterkere, med en nedgang fra 50 prosent som 61-åring til 20 prosent som 66-åring.

Vil utviklingen fortsette?

Yrkesaktiviteten blant 60-åringene har altså avtatt gradvis gjennom de siste 15-20 årene. Vil denne utvik-

lingen fortsette? Vi vil ikke gi oss inn på noen klare spådommer, men bare liste opp de momentene som taler for en videreutvikling av dagens trend, eller en reversering eller utflating. For noen av momentenes del er det viktig å se på kjønnene separat.

Det er flere grunner til at dagens utvikling med synkende yrkesdeltakelse kan tenkes å fortsette:

- Tempoet i arbeidslivet har steget
- AFP-ordningen ser ut til å få stadig økende popularitet
- Det er en internasjonal tendens at land med høye gjennomsnittlige personinntekter har lav arbeidsdeltakelse blant de eldste arbeidstakerne¹.
- Flere kvinner vil ha bedre pensjonsrettigheter i og med at flere kvinner vil ha vært yrkesaktive.

Men det er også gode grunner til at utviklingen kan flate ut eller reverseres:

- Stadig flere arbeidstakere vil ha en høyere utdanning som de ønsker å fortsette å bruke
- De årskullene med kvinner som nå vil gå inn i 60-årsalderen har et yrkesaktivt liv bak seg, noe som vil innebære at flere vil fortsette å jobbe fordi det tross alt er vanligst å fortsette med det man holder på med.

1. Hentet fra en brosjyre kalt Population Ageing 1999 fra FNs Population Division, New York.

Litteratur

Rikstrygdeverket (1998): Trygdestatistisk årbok. 1998.

Eva Birkeland

(eva.birkeland@ssb.no) er seniorrådgiver i Statistisk sentralbyrå, Avdeling for personstatistikk.

Akademikere får også barn, bare senere

Trude Lappegård

Kvinner som tar høyere utdanning får oftest barn senere enn andre kvinner, og forskjellene mellom kvinner med høy og lav utdanning øker. Men de høyt utdannede kvinnene får nesten like mange barn til syvende og sist. At småbarnsperioden blir stadig mer forskjellig reiser nye utfordringer til likestillingspolitikken og velferdspolitikken.

Kvinnerollen i det moderne samfunnet er forandret, og fruktbarhetsmønsteret til dagens unge kvinner er annerledes enn det var for deres mødre. I løpet av de siste 30 årene har det skjedd en overgang som gjerne blir omtalt som "den andre demografiske transisjonen" (van de Kaa 1987). Denne overgangen kjennetegnes blant annet av at fruktbarheten går ned og at kvinner utsetter tidspunktet for når de får sitt første barn. I tillegg er livsløpsmønstrene til dagens unge kvinner mer forskjellige enn de var for noen tiår siden. Stadig flere kvinner velger å vente til senere i livsløpet med å få barn, men fortsatt er det mange som stifter familie i 20-årene. Utviklingen går også i retning av større ulikhet i hvor mange barn kvinner velger å få, noe som har ført til en nedgang i den tidligere store andelen tobarnsmødre (Lappegård 1998).

I denne artikkelen ser vi nærmere på hvilken betydning lengden på utdanning har for når kvinner får sin første fødsel og antall barn de får. Fruktbarhetsmønsteret har endret seg, det samme har utdanningsmønsteret. Utdanning vil derfor ha ulik betydning for kvinners fruktbarhet avhengig av hvilken

generasjon hun tilhører. Spesielt vil det være interessant å se nærmere på hvilken betydning utdanning har for kvinners fruktbarhet i de yngre generasjonene. Vi skal også se nærmere på forskjeller mellom kvinner innenfor samme generasjon.

Artikkelen er basert på registerdata¹ og analysene er gjort i et kohortperspektiv, det vil si at vi følger hvert enkelt fødselskull eller kohort gjennom deres fruktbarhetsperiode. Analysene er gjort på femårs fødselskohorter for å få store nok grupper til analysene som ble gjennomført. Artikkelen tar utgangspunkt i kvinner bosatt i Norge 31. desember 1998 og deres utdanningsnivå per 1. oktober 1997².

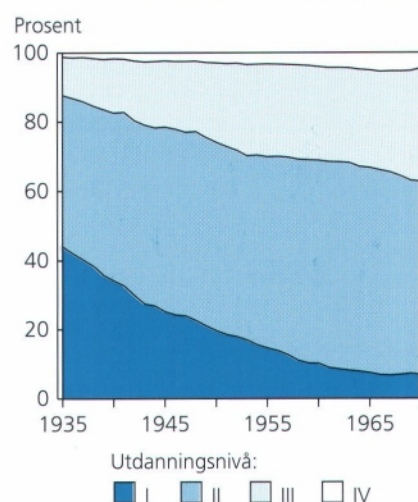
Ulikhet og utdanning

Siden 1980 har det vært en fordobling av kvinner som har fullført høyere utdanning. I 1996 hadde for eksempel over 20 prosent av alle kvinner over 16 år universitets- eller høyskoleutdanning, mens det blant kvinner i aldersgruppen 30-39 år var 30 prosent (Statistisk sentralbyrå 1998). Til tross for den sterke veksten i antall kvinner med høyere utdanning vi har sett de senere årene, er det fortsatt slik at de fleste kvinner ender opp med en relativt

kort utdanning. I figur 1 viser vi andel kvinner på ulike utdanningsnivåer fordelt etter fødselskohort.

Utdanningsnivået til norske kvinner har økt. Mens det i de eldste fødselskohortene var over 40 prosent av kvinnene som ikke hadde utdanning utover grunnskolen, utgjør disse en marginal gruppe blant dagens

Figur 1: Kvinner utdanningsnivå¹, etter fødselskohort²

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme

² I de yngste kohortene vil det fortsatt være en del bevegelser mellom utdanningsnivåene

Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

unge kvinner. Kvinner som avslutter sin utdanning etter videregående skole er den største gruppen. I de yngre kohortene er den imidlertid synkende til fordel for kvinner som tar høyere utdanning. Den største veksten av kvinner med høyere utdanning finner vi blant dem som tar kort høyere utdanning, det vil si inntil fire år utover videregående skole. Gruppen av kvinner med lang høyere utdanning, det vil si hovedfag eller embetseksamens høyere grad utgjør fortsatt en marginal gruppe.

Å ta utdanning legger føringer

Antallet kvinner som tar høyere utdanning, øker generelt. For kvinner født i 1940 var det nærmere to av ti som hadde høyere utdanning, for kvinner født i 1960 hadde gruppen økt til nærmere tre av ti og for de født i 1970 har hittil nærmere fire av ti tatt høyere utdanning. Utdanningsnivået blant norske kvinner er med andre ord i sterk endring.

Utdanning er en ressurs som blant annet gir kvinner muligheter og status i arbeidslivet. Yrkesdeltakelse og posisjon på arbeidsmarkedet vil være med å legge føringer på kvinners valg i forhold til familiedanning og barneomsorg. Tidligere studier, både nasjonale og internasjonale, har vist at utdanning bidrar til ulikhet mellom når kvinner inngår samliv og når de får sitt første barn (Blom mfl. 1993, Rindfuss mfl.

1996). Denne ulikheten har ført til en polarisering mellom kvinner med kort utdanning på den ene siden, og kvinner med lang utdanning på den andre siden (Ellingsæter mfl. 1997). Dette er med på å skape sosial ulikhet mellom kvinner. Sosiale forskjeller mellom kvinner er et aktuelt tema innenfor kvinneforskning. fortsatt er det slik at utdanning blir sett på som en sentral mekanisme i reproduksjonen av ulikhet i det norske samfunnet (Hansen 1995).

Tidligere er det blitt vist at sosial bakgrunn har hatt en blandet betydning for endringen i rekrutteringen til utdanning blant kvinner. På den ene siden har det foregått en utjevning i sjansene til utdanning utover grunnskolenivå. På den andre siden er sjansen til å nå aller lengst i utdanningssystemet i stor grad bestemt av sosial bakgrunn, slik at det fortsatt er snakk om reproduksjon av betydelige sosiale forskjeller (Ellingsæter mfl. 1997). Selv om flere altså tar utdanning, er

det fortsatt klare forskjeller mellom kvinnene med hensyn til hvor lang utdanning de tar.

Ikke alle venter like lenge med å bli mødre

Den generelle trenden i alle aldersgrupper er en stadig utsettelse av tidspunktet for når kvinner får sitt første barn. Analyser av fruktbarheten på 1990-tallet viser imidlertid at forskjellen mellom dem som får barn i ung alder og de som utsetter fødslene, blir større. Dette skjer ved at de som venter lengst med å bli mødre, venter stadig lengre, mens tempoet endrer seg mindre blant dem som får barn i ung alder (Lappegård 1998). Fra USA er det blitt vist at utsettelse av førstefødsler skjer blant kvinner i ulike utdanningsgrupper, men at tempoet er forskjellig, slik at forskjeller som følge av utdanning har forsterket seg de senere år (Retherford og Luther 1996).

Med utgangspunkt i enkeltår ser vi at gjennomsnittsalderen ved første fødsel har økt fra 1970 og frem til 1998 i alle utdanningsgruppene (tabell 1). I likhet med i USA skjer utsettelsen i ulikt tempo i utdanningsgruppene. Gjennomsnittsalder

Tabell 1: Gjennomsnittsalder ved første fødsel, etter utdanningsnivå^{1, 2}, 1970-1998

	Utdanningsnivå				
	Alle	I	II	III	IV
1970	23,4	22,4	23,2	24,9	26,2
1975	23,9	22,7	23,5	25,5	27,2
1980	24,7	23,3	24,0	26,5	28,5
1985	25,4	23,7	24,6	27,5	29,4
1990	26,1	23,9	25,3	28,1	30,0
1995	27,0	24,6	26,0	29,1	30,8
1998	27,6	24,0	26,4	29,5	31,6

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme

² Alder målt ved utgangen av året
Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

Ramme 1. Utdanningsnivå

- I: Utdanning på grunnskolenivå.
- II: Utdanning på videregående skole.
- III: Kort universitets- og høyskoleutdanning (t.o.m cand.mag.).
- IV: Lang universitets- og høyskoleutdanning (embetseksamen eller hovedfag).

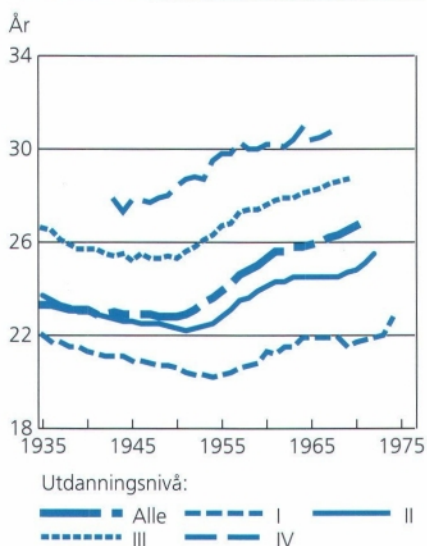
ved første fødsel har økt mest blant kvinner med høyest utdanning. Mens gjennomsnittsalder ved første fødsel har økt med drøye halvannet år fra 1970 til 1998 blant kvinner uten utdanning utover grunnskolen, har den økt med godt over fem år blant kvinner med lang høyere utdanning i samme tidsrom.

For å se nærmere på hvordan utdanningsnivået påvirker tidspunktet da kvinner i ulike generasjoner føder sitt første barn, har vi brukt målene kvartil- og medianalder ved første fødsel (se ramme 2).

Alderen da halvparten av kvinnene i en generasjon har blitt mødre, øker jo lengre utdanning kvinnene har (figur 2). Kvinner med lavere utdanning får barn tidligere enn kvinner med høyere utdanning. Blant kvinner som var født i 1967 og som ikke hadde utdanning utover grunnskolen, hadde halvparten av kvinnene rukket å bli mødre da de var 21,9 år. For kvinner med lang høyere utdanning i samme fødselskohort var medianalder 30,7 år. Sammenligner vi med tidligere generasjoner var medianalder 20,6 år for de med kortest utdanning i 1950-kohorten. Blant dem med aller lengst utdanning hadde halvparten blitt mødre når de fylte 28,4 år i samme kohort.

Tidligere er det blitt påpekt at tendensen til å utsette barnefødsler begynte først for kvinner med lang utdanning. Allerede i 1960-årene gjorde dette seg gjeldende for kvinner født på 1940-tallet (Skrede 1999). Dette var før de nye preven-

Figur 2: Medianalder ved første fødsel, etter fødselskohort og utdanningsnivå¹

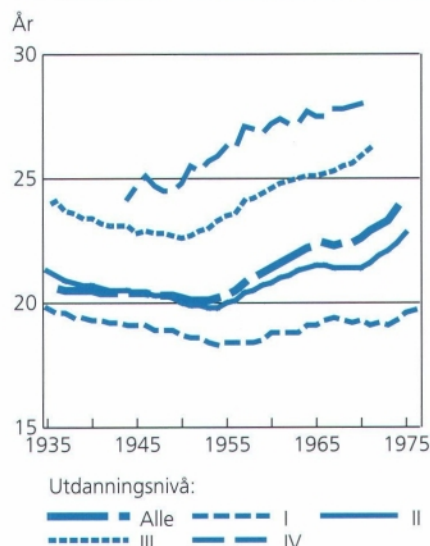
¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme
Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

sjonsmidlene var allment tilgjengelig og mens medianalder ved ekteskap og første barns fødsel var i full fart på vei nedover i de samme fødselskullene (Noack og Østby 1981, Skrede og Sørensen 1983).

De fleste venter, men noen lenger enn andre

For kvinner født etter 1950 har medianalderen steget jevnt i alle utdanningsgruppene. Dette viser at den generelle trenden med å utsette den første fødselen, gjorde seg gjeldende i alle grupper. Denne utsettelsen skjer imidlertid i ulikt tempo, noe som har ført til at forskjellen mellom de med kortest utdanning og de med lengst utdanning har økt. Dette er et resultat av

Figur 3: Kvartilalder ved første fødsel, etter fødselskohort og utdanningsnivå¹

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme
Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

at medianalderen ikke har steget like mye blant kvinner med kortest utdanning som blant kvinner med lengst utdanning. Disse tallene viser at overgangen fra et "tradisjonelt" til et mer moderne familiemønster, ikke har skjedd på samme måte for alle kvinner. Utdanningslengden skaper større skiller mellom kvinner i når de inngår samliv og når de føder sitt første barn (Ellingsæter mfl. 1997).

En annen viktig observasjon er at forskjellen mellom de som tar kort og lang høyere utdanning er mindre blant kvinner i de yngre kohortene enn blant de eldre. I de yngre kohortene ser utdanning ut til å ha en forsterkende effekt på "timingen" for første fødsel, noe som innebærer et mer markert skille mellom de som tar høyere utdanning og de som ikke gjør det.

Kvartilalderen, det vil altså si det tidspunktet da en firedel av

Ramme 2. Median- og kvartilalder

Medianalder er et mål som viser alderen da halvparten av samtlige kvinner i et fødselskull har blitt mødre.

Kvartilalder er et mål som viser alderen da en fjerdedel av samtlige kvinner i et fødselskull har blitt mødre.

kvinnene har fått sitt første barn, har også økt i alle utdanningsgruppene. Her har imidlertid forskjellene mellom de med kort og de med lang utdanning økt mer enn hva som var tilfellet med medianalderen. Blant kvinner født i 1950 var forskjellen mellom de med kortest og de med lengst utdanning drøye seks år, mens den for 1970-kohorten hadde økt til nærmere ni år. Kvartilalderen har nesten ikke økt blant kvinner uten utdanning utover grunnskolen, mens den har økt med over tre år mellom 1950-kohorten og 1970-kohorten blant dem med lengst utdanning. I likhet med medianalderen går utviklingen av kvartilalderen i retning av et mer markert skille mellom de med høyere utdanning og de uten.

Større forskjeller også innen utdanningsgruppene

Den generelle utviklingen har vært at medianalderen har økt mer enn kvartilalderen, slik at vi har fått større forskjeller mellom kvinnene i tidspunktet for når de blir mødre første gang. Som vi har sett, forklarer utdanningsforskjellene mye av denne utviklingen. Kvinner med lavere utdanning forsetter å få barn i ung alder, mens kvinner som tar høyere utdanning utsetter første-fødslene stadig lenger. Forskjellene mellom kvartil- og medianalderen har imidlertid økt noe i de ulike utdanningsgruppene. Dette kan tyde på at det også blant kvinner innenfor samme utdanningsgruppe er en tendens i retning av større forskjeller.

Unntaket er kvinner med lang høyere utdanning, hvor differansen mellom kvartil- og medianalder har gått ned. Dette må ses i sammenheng med den høye kvartilalderen i denne gruppen. Blant kvinner født i 1970 hadde kun en firedel av kvinnene med lengst utdanning blitt

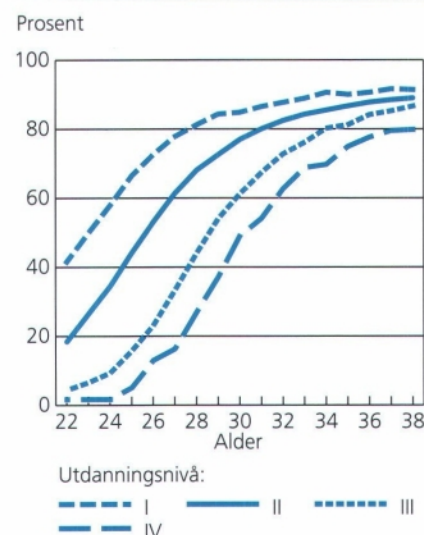
mødre da de fylte 28 år. Økningen i alder ved første fødsel kan ikke bare ses som en følge av at vi får flere kvinner med høyere utdanning, selv om dette er en sentral forklaring. Det er altså ikke slik at utviklingen bare skyldes at vi har fått flere av dem som tradisjonelt har ventet lenge med å få barn og færre av dem som tradisjonelt har vært tidlig ute, det vil si kvinner med lav utdanning.

At vi stadig utsetter tidspunktet for når vi etablerer oss med familie, blir i flere sammenhenger sett som et resultat av de endringene i våre verdiorienteringer som har pågått gjennom siste delen av dette århundre. Innenfor kulturteori blir det beskrevet som et ideologisk skifte fra modernistiske til post-modernistiske verdier, hvor de post-modernistiske verdiene reflekterer større grad av individualistiske holdninger (Inglehart 1990). Det moderne samfunnet har vært preget av store endringer. De ytre rammene rundt familieetablering og barneomsorg er friere, og den enkelte står overfor mange valgmuligheter både i forhold til hvordan hun vil utvikle seg selv og når hun vil etablere familie. I post-modernismen blir egen livsutfoldelse verdsett høyt, mens tradisjonelle verdier får mindre betydning for befolkningen.

De som venter tar fort innpå

Avisoverskrifter om at stadig flere kvinner velger å vente med å få barn til de er over 30 år, gjelder særlig kvinner med høyere utdanning. Som vi har sett, gjelder dette både kvinner med kort og lang høyere utdanning. Et aktuelt spørsmål i denne sammenhengen er i hvilken grad disse kvinnene greier å "ta igjen" sine medsøstre som begynte tidligere.

Figur 4: Andel kvinner i ulike aldersgrupper som har fått sitt første barn, etter utdanningsnivå¹

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme

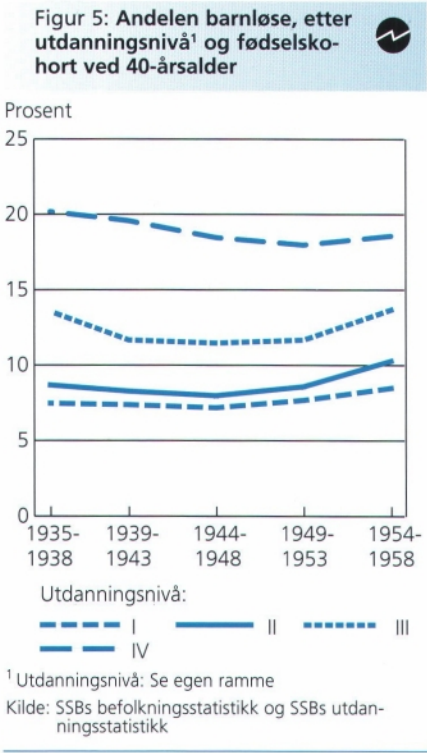
Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

Selv om kvinner med høyere utdanning jevnt over kommer senere i gang, så "henter" de seg også inn raskere (figur 4). Når kvinnene nærmer seg 40-årsalderen, ser vi at avstanden mellom de med kortere og de med lengre utdanning er blitt mindre, men det er fortsatt et gap mellom de som har lang høyere utdanning og de som ikke har høyere utdanning. De som har kort høyere utdanning ser imidlertid i større grad ut til å "ta igjen" kvinner uten høyere utdanning enn de med aller lengst utdanning.

Flest barnløse blant kvinner med aller lengst utdanning...

Andelen kvinner uten barn er størst blant dem med aller lengst utdanning (figur 5).

For kvinner med lang høyere utdanning var det blant kvinner født mellom 1954 og 1958 snaut 19 prosent som ikke hadde barn ved

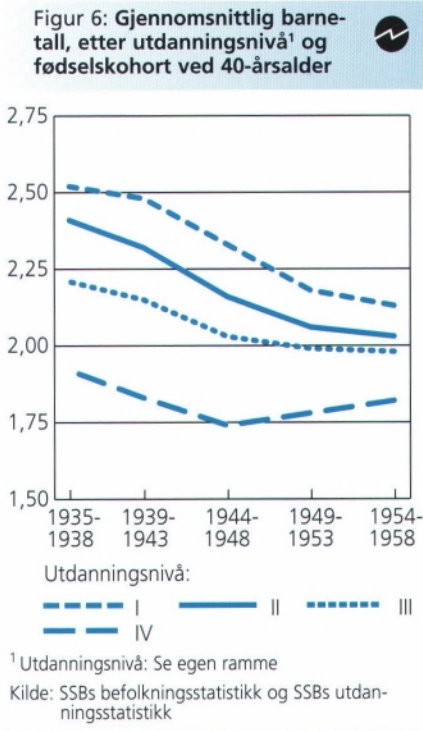
40-årsalder. Dette er hele 10 prosentpoeng mer enn blant de uten utdanning utover grunnskolen i samme fødselskohort. Andelen barnløse har vært relativt stabil, men forskjellig, i de ulike utdanningsgruppene for kvinner født mellom 1935 og frem til 1958. At andelen barnløse er høyest blant kvinner med lengst utdanning, kan ha sammenheng med at det for mange kan være vanskelig å kombinere egen karriere med barneomsorg. I Sverige finner en for eksempel at det i visse grupper av de høyt utdannede er flere kvinner som lever uten mann og barn (Hoem 1994).

...men, andelen går ned i de yngre kohortene
Blant kvinner med lang høyere utdanning er imidlertid andelen barnløse lavere i de yngste kohortene enn i de eldste målt ved 40-årsalder. Også hvis vi ser på 35-åringe-

ne går tendensen i retning av en lavere andel barnløse i de yngste kohortene (1959-1963-kohortene). Andelen kvinner med lang høyere utdanning er liten i alle fødselskohortene, men den er nok mer selektert i de eldste generasjonene enn blant dagens unge kvinner. Selv om kvinnene tar mer utdanning enn tidligere, gir det utsatte fødselsmønsteret mulighet til å etablere seg med godt fotfeste i yrkeslivet før barna kommer. Sammenlignet med tidligere generasjoner av kvinner, har kvinner i dag mye større muligheter til å leve "doble liv": De kan delta på heltid i yrkeslivet uten å gi avkall på familieliv og barn (Skrede 1999). At andelen barnløse går ned i de yngste kohortene, kan være en indikasjon på en vellykket familiepolitikk på 1990-tallet rettet mot kvinner som ønsker å kombinere en yrkeskarriere med barneomsorg.

Kvinner med kortest utdanning får fortsatt flest barn
I tidligere analyser er det blitt vist at utdanningsnivået ikke har like stor betydning for hvor mange barn kvinnene får, som når de får sitt første barn. Det er kvinner med kortest utdanning som får flest barn, men forskjellene til kvinner med lengre utdanning er små, noe som viser at kvinner med lengre utdanning i en viss grad tar igjen forspranget (Blom mfl. 1993).

Forskjellene i gjennomsnittlig barnetall mellom kvinner i de ulike utdanningsgruppene var større i de eldre fødselskohortene enn de er i de yngre (figur 6). Denne utjevningen mellom utdanningsgruppene er i hovedsak et resultat av at barnetallet har gått mer ned blant kvinner med kortest utdanning enn blant dem med høyere utdanning. Den generelle trenden er at barnetallet går ned. Blant kvinner med

lang høyere utdanning går tendensen derimot i motsatt retning, og er på vei oppover i de yngre kohortene.

Stadig flere ettbarnsmødre
I de yngre fødselskohortene har det vært en jevn vekst i andelen ettbarnsmødre blant kvinner i alle utdanningsgrupper. Blant kvinner med lang høyere utdanning har imidlertid andelen gått ned i 1954-1958-kohorten i forhold til forutgående kohorter. Selv om det kan se ut som tendensen til å få kun ett barn er på retur blant kvinner med lengst utdanning, er det fortsatt i denne gruppen vi finner flest kvinner med enten ingen eller ett barn.

Tobarnsnormen på hell?
I Norge er det fortsatt mest vanlig å få to barn, selv om andelen mødre med to barn har gått ned de senere årene. Utviklingen på 1990-tallet har gått i retning av større ulikhet i

hvor mange barn kvinnene får. Det er blitt flere barnløse og vanligere å få mer enn to barn i enkelte grupper (Lappegård 1998). Tobarnsnormen har stått sterkest blant kvinner uten utdanning utover videregående skole og blant kvinner med kort høyere utdanning. For kvinner med kortest utdanning har dette i hovedsak vært et resultat av en relativt høy andel flerbarnsmødre, mens det for kvinner med lengst utdanning i hovedsak er et resultat

av en relativt høy andel barnløse og ettbarnsmødre.

De fleste norske kvinner som får ett barn, får også ett barn til. Figur 7 viser andel av dem med ett barn som også har fått to.

Det er små forskjeller mellom de ulike utdanningsgruppene med unntak av de med lang høyere utdanning hvor andelen ligger noe lavere enn blant de andre utdanningsgruppene. For de yngste fødselskohortene ser det imidlertid ut til at forskjellen mellom utdanningsgruppene blir mindre. Mens andelen ettbarnsmødre som får ett barn til, stiger for kvinner med lang høyere utdanning, går andelen ned blant kvinner uten høyere utdanning.

Hvem får sitt tredje barn?

I våre analyser av utviklingen på 1990-tallet, ser vi en tendens til økning i andelen kvinner med tre eller flere barn. Et interessant spørsmål i denne sammenheng er hvorvidt det er blitt mer vanlig å få sitt tredje barn også i grupper hvor det tidligere ikke var like vanlig. I tidligere generasjoner var det stor ulikhet mellom utdanningsgruppene i andel flerbarnsmødre. Jo lengre utdanning kvinnene hadde, jo mindre var andelen kvinner med tre eller flere barn. Utviklingen går imidlertid i retning av større ulikhet også innenfor utdanningsgruppene mht. hvor mange barn de får. I en analyse på slutten av 1980-tallet så det ut til at kvinner med høyere utdanning hadde større sannsynlighet for å få et tredje barn (Kravdal 1992).

Det er flere flerbarnsmødre blant kvinner med kort utdanning enn blant kvinner med høyere utdanning. Andelen kvinner som får tre eller flere barn har i alle generasjoner vært høyere jo kortere utdan-

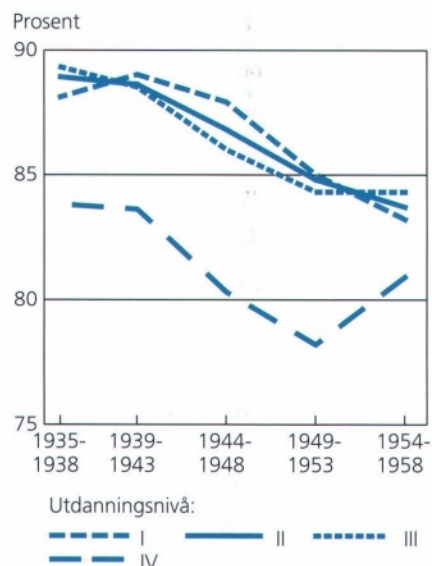
ning kvinnene har. Blant dem som ender opp med tre barn derimot, har den gjennomgående tendensen i alle fødselskohortene vært en høyere andel trebarnsmødre blant kvinner med kort høyere utdanning.

Utviklingen av andelen trebarnsmødre har ikke vært den samme i de ulike utdanningsgruppene. Blant kvinner uten utdanning utover grunnskolen har det vært en jevnt nedadgående utvikling. I de andre utdanningsgruppene har andelen trebarnsmødre i de yngste kohortene økt. Den samme tendensen finner vi blant firebarnsmødrene, hvor andelen går ned blant dem med kortest utdanning og opp blant kvinner i de andre utdanningsgruppene.

Figur 8 viser andelen kvinner som har fått sitt tredje barn blant dem som har fått nummer to.

I de eldste fødselskohortene ser vi en klar sammenheng mellom kvinner som har fått sitt tredje barn og utdanningslengde. Jo høyere andel, jo kortere utdanning har kvinnene.

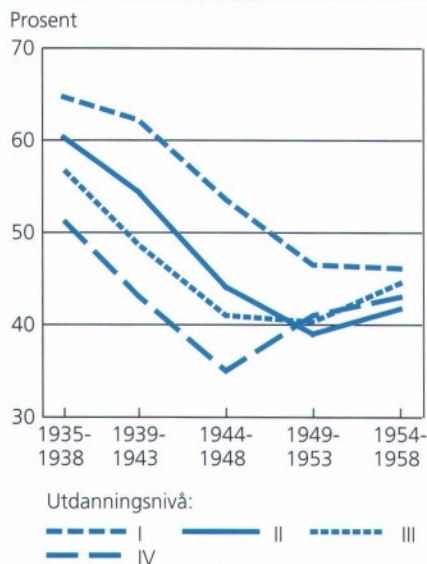
Figur 7: Andel av dem med ett barn som også har fått to. Målt ved 40-årsalder, etter fødselskohort og utdanningsnivå¹. Prosent

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme

Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

Figur 8: Andel av dem med to barn som også har fått tre. Målt ved 40-årsalder, etter fødselskohort og utdanningsnivå¹. Prosent

¹ Utdanningsnivå: Se egen ramme

Kilde: SSBs befolkningsstatistikk og SSBs utdanningsstatistikk

For kvinner født på 1950-tallet endrer bildet seg. For de med kortest utdanning er det en synkende andel som får tre barn av de som har to i de yngste kohortene. For de andre utdanningsgruppene går andelen opp i de yngste kohortene. Dette har ført til en utjevning i andelen av kvinner som får sitt tredje barn.

Dilemmaet: Fordeling eller likestilling

Kvinnene i ulike generasjoner har levd livsløpet under ulike rammebetingelser og familiepolitiske regimer. Familiepolitikk står sentralt i den skandinaviske velferdsmodellen, hvor det er politisk enighet om å prioritere barna og deres familier. Det er imidlertid uenighet om hvilke familieformer som skal prioriteres. En uenighet som berører dilemmaet mellom en rettferdig fordelingspolitikk og likestillingspolitiske tiltak. Sistnevnte har stått

sentralt i den kraftige ekspansjonen i familiepolitiske tiltak siden slutten av 1980-tallet med blant annet utvidet foreldrepermisjon, fedrekvote og kontantstøtte. Den kraftige veksten i antall barnehager, for eksempel, kom som en følge av økt yrkesdeltakelse blant kvinner og høyere legitimitet for å tilrettelegge for likestilling i familiepolitikken. Familiepolitiske tiltak har også vært brukt som insentiver for endringer av familiestrukturer. Innføringen av fedrekvoten er et slikt tiltak, hvor formålet var å styrke fars bånd til familien og kvinnenens bånd til arbeidslivet (Brandth og Kvande 1999).

Gjennom tiltak har det vært mulig for skandinaviske kvinner å kombinere yrkesdeltakelse og barneomsorg (Ellingsæter 1995). Dette blir gjerne brukt som en forklaring på hvorfor de nordiske landene ligger på et høyere fruktbarhetsnivå enn land lengre sydovert i Europa. Der en slik kombinasjon ikke er like selvfølgelig, vil det være mange som må gi opp sin jobbkarriere når de får barn. Når spørsmålet om å få barn er et enten-eller-spørsmål, vil det være flere som velger yrkesdeltakelse på bekostning av barneomsorg enn om det hadde vært et både-og (Lappegård 1998). Ekspansjonen av familiepolitiske tiltak, kombinert med gode muligheter for deltidsarbeid og et generelt gunstig økonomisk klima, har gjort en kombinasjon av familie og karriere mer forenlig enn tidligere (Noack 1999). Analyser av norske og finske data viser at permisjonsordninger har hatt en sentral betydning for kvinners atferd på arbeidsmarkedet, og at de også har hatt en viss effekt på fruktbarheten (Rønsen 1998).

Hvilke ordninger en kvinne velger, kan være med på å produsere og/

eller reproducere sosial ulikhet. Blant kvinner med høyere utdanning står normen om egen karriere sterkt. For kvinner med lav utdanning kan imidlertid det å være hjemme en periode være et alternativ til en dårlig betalt og lite givende jobb (Ellingsæter mfl. 1997). I diskusjonen rundt innføringen av kontantstøtten er det blitt hevdet at ordningen vil bidra til å reproducere forskjeller mellom kvinner. På den annen side kan en tenke at kontantstøtten bidrar til større grad av legitimering av at også kvinner med høyere utdanning er hjemme en periode, for eksempel i forbindelse med tredjefødsler.

Kontantstøtte og fordelingspolitikk

Kontantstøtten ble lansert som et fordelingspolitisk virkemiddel hvor et av målene er å yte større likhet i fordelingen av statlige midler til de familier som henholdsvis benytter og ikke benytter barnehageplass (St.prp. nr. 53 1997-1998). Kvinner har felles interesse av at foreldreskap og omsorg politiseres, men blant annet på grunn av ulike posisjoner i arbeidsmarkedet, har de ikke nødvendigvis de samme interessene i hvordan disse oppgavene skal organiseres (Ellingsæter mfl. 1997). Kontantstøtten var ment å skulle gi foreldrene større frihet i valg av omsorgsform (St.prp. nr. 53 1997-1998).

I denne artikkelen har vi sett hvordan utdanning er med på å produsere ulikhet i tidspunktet for når de velger å etablere seg med barn. Denne ulikheten i "timingene" av førstefødsler skaper blant annet store forskjeller i når i livsløpet man er småbarnsforeldre. Dette er en ulikhet som reiser nye utfordringer til likestillingspolitikken og forholdet likestillingspolitikk/velferdspolitikk. Motstandere av kontantstøtten

har i liten grad vært innstilt på å kommunisere dette dilemmaet.

I norsk likestillingspolitikk har utdanning og yrkesdeltakelse blitt sett på som de viktigste veiene til uavhengighet og frihet for kvinnene. Økt likestilling har blitt realitet og ideal for mange, men denne moderniseringen av kvinners liv gjelder ikke for alle grupper kvinner. I den grad familiepolitikk har en effekt på kvinners fruktbarhet, vil det være nødvendig å ta hensyn til effekten for ulike grupper og balansere spørsmålet om insentiver og likhet mot behovene i ulike grupper.

1. FUF-registeret (Fruktbarhets- utdannings- og fødelandsregister) tar utgangspunkt i Fødselshistoriefilen som er basert på opplysninger fra Det sentrale folkeregisteret og gir tilnærmet komplette fødselshistorier for kvinner født etter 1935.

2. I dette materialet har vi ikke kjennskap til utdanningsnivå ved de ulike fødsleene. Vi vet dermed ikke hvorvidt fødsleene har skjedd før, under eller etter utdanning. Utdanning som konstant variabel er likevel interessant fordi planer om fremtidig utdanning vil, i likhet med ferdig utdanning, legge føringer på kvinners fruktbarhetsmønstre.

Litteratur

Blom S., T. Noack and L. Østby (1993): *Giftermål og barn - bedre sent enn aldri?* Sosiale og økonomiske studier 81, Statistisk sentralbyrå.

Brandth, B. og E. Kvande (1999): De reflek-sive faderskap, Upublisert artikkel, NTNU.

Ellingsæter, A. L. (1995): *Gender, Work and Social Change. Beyond Dualistic Thinking*, Institute of Social Research, Oslo.

Ellingsæter, A.L., T. Noack and M. Rønsen (1997): "Sosial ulikhet blant kvinner: Polarisering, utjevning eller status quo?", *Tids-skrift for samfunnsforskning*, 1, 33-69.

Hansen, M. N. (1995): *Class and Inequality in Norway - The impact of Social Class Origin on Education, occupational Success, Marriage and Divorce in the Post-War*

Generation, Rapport, Institutt for samfunns-forskning.

Hoem, B. (1994): Lærere føder flere barn, *Välfärdsbulletinen* nr. 3, Statistiska Centralbyrå.

Inglehart, R. (1990): *Culture Shift in advanced industrial society*, Princeton University Press.

Kravdal, Ø. (1992): "The emergence of a positive relation between education and third birth rates in Norway with supportive evidence from the United States", *Popula-tion Studies* 46:459-475.

Lappegård, T. (1998): Større ulikhet i barnetall, *Samfunnsspeilet* 1998, 5, Statis-tisk sentralbyrå, 42-48.

Noack, T. og L. Østby (1981): *Fruktbarhet blant norske kvinner - Resultater fra fruktbarhetsundersøkelsen 1977*, SØS nr. 49, Statistisk sentralbyrå.

Noack, T. (1999): "Kontinuitet og endring - familiemønstre på slutten et århundre", *Samfunnsspeilet* 1999,4, 28-35.

Retherford, R. D. and N. Y. Luther (1996): "Are fertility differentials by education converging in the United States?", *GENUS - VOL. LII - n. 3-4 - 1996*, 13-37.

Rindfuss, R. R., P. Morgan and K. Offutt (1996): "Education and the changing age patterns of American fertility: 1963-1989", *Demography*, Volume 33 - number 3: 277-290.

Rønsen, M. (1998): Fertility and Public Policies - Evidence from Norway and Finland, Documents 98/12, Statistisk sentral-byrå.

Skrede, K. og A. Sørensen (1983): "På spor av en ny kvinnerolle - Hvilken betydning har tidligere livsløpstilpasning for kvinners tilknytning til arbeidsmarkedet i ulike livsløpsfaser?" i K. Skrede og K. Tornes (red.): *Studier i kvinners livsløp*, Universi-tetsforlaget.

Skrede, K (1999): "Drømmen, dyden og belønningen", i Birkelund, G.E., A-K Broch-Due og A. Nilsen (red): *I skyggen av kunn-skapens tre? Kjønn, klasse og utdanning i senmoderniteten*, Sosiologisk institutt ved Universitetet i Bergen.

Statistisk sentralbyrå (1998): Aktuell utdanningsstatistikk, nr. 3/98.

St.prp. nr. 53 (1997-1998): *Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre*, Barne- og familiedepartementet.

van de Kaa, D. J. (1987): "Europe's second demographic transition", *Population Bulletin* 42 (1).

Trude Lappegård
(Trude.Lappegard@ssb.no) er konsu-lent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

"Alle" vil ha kontantstøtte

Elisabeth Rønning

Men det er langt vanskeligere å se at kontantstøtten har gitt foreldrene vesentlig mer tid med barna. På den andre siden har vi ikke sett noen flukt fra barnehagene eller noen oppblomstring av dagmammaer. Det som synes klarest er at kontantstøtten er en ordning som særlig påvirker kvinners hverdag.

Kontantstøtten har vært gjenstand for stor debatt både før og etter at den ble innført. Ordningen har gjort spørsmålet om hvem som passer barna mer aktuelt enn tidligere for småbarnsfamilier, siden bruk av barnehage eller ikke er avgjørende for om familien har rett til kontantstøtte.

I forkant og etterkant av at ordningen ble innført, har flere mulige konsekvenser vært oppe til offentlig debatt. To spørsmål som har blitt livlig diskutert, er om ordningen vil føre til at flere bruker dagmamma, og om det vil bli en flukt fra barnehagene.

Tendensen fra 1970- og 1980-tallet har vært at barnehagedekningen har steget raskt. I 1970 var barnehagedekningen på 3 prosent, i 1980 var den på 20 prosent mens den i 1990 var steget til 36 prosent. Dette har skjedd i takt med kvinnes økte inntreden på arbeidsmarkedet (Gulbrandsen og Hellevik 1998). På 1980-tallet økte også bruken av dagmamma, men på 1990-tallet har denne tendensen blitt brutt (Hellevik 1999). Barnehagedekningen har fortsatt å øke på 1990-tallet, og i 1998 gikk 61 prosent av barna i alderen 1-5 år i barnehage (Statistisk

sentralbyrå 1998). Vil kontantstøtten føre til en økning i dagmamma-bruken igjen?

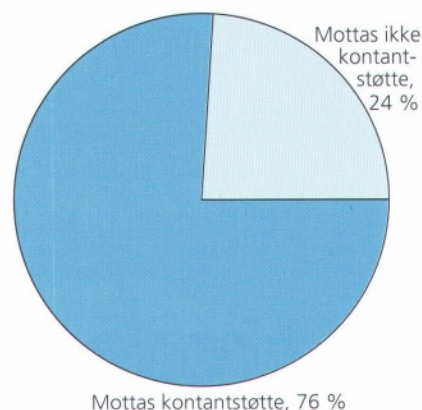
Denne artikkelen vil først og fremst si noe om hva som kjennetegner kontantstøttemottakerne. På hvilken måte skiller de seg fra ikke-mottakerne? Selv om man mottar kontantstøtte, kan tilsynsordningene man benytter variere. Er det slik at de som mottar kontantstøtte passer barnet sitt selv, eller er det dagmammaene som råder markedet? Og har deltidsbarnehagen slått til, ordningen mange forkjempere for kontantstøtte har snakket så varmt om? Artikkelen vil deretter belyse hvilke tilsynsordninger barn som mottar kontantstøtte har, og hva som kjennetegner de som passer barna selv i forhold til de som benytter dagmamma. Til slutt vil vi prøve å gi et lite overblikk over endringer i bruk av tilsynsordninger etter innføringen av kontantstøtten. Formålet med kontantstøtten er utformet i tre hovedpunkter: "mer tid til småbarnsfamiliene", "større valgfrihet" og "mer likhet i fordelingen av statlige midler mellom brukere og ikke-brukere". Er det slik at flere familier har fått mer tid og passer barna selv etter at ordningen kom, eller har familiene istedenfor å få

mer tid, byttet tilsynsordning til dagmamma? Og hvem i familien har fått mer tid – er det mor eller far? Har kontantstøtten ført til store endringer, eller er bildet mer preget av stabilitet?

Kontantstøtten svært utbredt

Våren 1999 mottok foreldrene til 1-2-åringer kontantstøtte for mer enn tre av fire barn. I tallene vi presenterer, er det ikke skilt mellom dem som mottar full og dem som mottar delvis kontantstøtte. Tall fra Rikstrygdeverket viser

Figur 1: Andel barn i kontantstøttealder som det mottas kontantstøtte for. Prosent

Kilde: Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltagelse og bruk av kontantstøtte våren 1999

imidlertid at av de i alt 94 219 barna som det ble mottatt kontantstøtte for i mai, var det så få som 11,3 prosent som mottok en eller annen form for delvis kontantstøtte. 94 219 barn tilsvare 77,6 prosent av barna i aktuell alder. Dette tallet samsvarer godt med våre intervjudata innhentet i perioden april til mai, som viser 76 prosent. Å benytte tilbudet om kontantstøtte er altså svært utbredt, men det kan likevel være interessant å se nærmere på variasjoner i bruken. Hva kjenner tegner foreldrene til de 76 prosent som mottar kontantstøtte i forhold til de 24 prosentene som ikke mottar støtten?

Flere 1-åringer enn 2-åringer får kontantstøtte

Bruken av kontantstøtte varierer først og fremst med barnets alder. Hele 83 prosent av 1-åringene får kontantstøtte, mens det samme gjelder for 70 prosent av 2-åringene.

Barn som mottar kontantstøtte har foreldre med lavere utdanning

Kontantstøtten er mer utbredt blant barn der mor eller far har utdanning på ungdomsskole- eller videregående skolenivå, enn blant barn som har en mor eller far med universitets- eller høgskoleutdanning. Det mottas kontantstøtte for 80 prosent av barna der mor har utdanning på ungdomsskolenivå, mens det mottas kontantstøtte for 68 prosent av barna når mor har utdanning på universitets- eller høgskolenivå. De samme tendensene ser vi når vi trekker inn fars utdanning. Det er viktig å være klar over at det antakelig er en sterk positiv sammenheng mellom mors og fars utdanningsnivå. Kvinner med høy utdanning gifter seg sannsynligvis oftest med menn med tilsvarende utdanning.

Tabell 1: Barn i kontantstøttealder. Andel av barn i ulike grupper som foreldre mottar kontantstøtte for. Prosent

	Mottar kontantstøtte for	Antall		Mottar kontantstøtte for	Antall
Alle	76	1 768	Fars alder		
Alder			Under 30 år	80	308
1 år	83	831	30-34 år	78	564
2 år	70	937	35-40 år	73	469
Familietype			Eldre enn 40 år	75	288
Eneforsørger uten innt.givende arbeid	76	67	Fars utdanning		
Eneforsørger med innt.givende arbeid	62	71	Ungdomsskolenivå	85	215
To forsørgere med høyst en arbeidsinntekt	90	391	Videregående skolenivå	81	774
To forsørgere med to arbeidsinntekter	72	1239	Universitets-/høgskolenivå	68	633
Mors alder			Fars arbeidstidsordning		
Under 30 år	80	621	Vanlig dagarbeid	74	1 105
30-34 år	75	666	Kvelds- eller nattarbeid	:	20
35-40 år	74	352	Skift- eller turnusarbeid	83	256
Eldre enn 40 år	65	129	Andre arbeidstidsordninger	82	195
Mors utdanning			Ikke yrkesaktiv	80	54
Ungdomsskolenivå	80	96	Fars ukentlige arbeidstid		
Videregående skolenivå	81	977	1-34 timer	81	77
Universitets-/høgskolenivå	68	633	35-44 timer	76	804
Husholdningsinntekt			45 timer eller mer	74	514
Under 200 000 kroner	76	140	Ikke yrkesaktiv	80	54
200 000 - 399 000 kroner	81	508	Fylke		
400 000 - 599 000 kroner	77	621	Østfold	80	86
600 000 kroner eller mer	62	331	Akershus	72	200
Mors arbeidstidsordning			Oslo	54	170
Vanlig dagarbeid	66	904	Hedmark	72	69
Kvelds- eller nattarbeid	94	72	Oppland	79	53
Skift- eller turnusarbeid	80	246	Buskerud	78	85
Andre arbeidstidsordninger	88	121	Vestfold	85	81
Ikke yrkesaktiv	88	425	Telemark	90	48
Mors ukentlige arbeidstid			Aust-Agder	85	41
1-19 timer	92	289	Vest-Agder	89	54
20-34 timer	78	440	Rogaland	81	185
35-44 timer	58	563	Hordaland	76	164
45 timer eller mer	49	41	Sogn og Fjordane	75	52
Ikke yrkesaktiv	88	425	Møre og Romsdal	82	91
			Sør-Trøndelag	79	129
			Nord-Trøndelag	88	56
			Nordland	71	100
			Troms	67	69
			Finnmark	77	35

Bruken av kontantstøtte henger også sammen med mors arbeidstidsordning og ukentlig arbeidstid. Nesten alle barn som har mødre med kvelds- eller nattarbeid, mottar

kontantstøtte (94 prosent), det samme gjør barn av mødre som jobber deltid inntil 19 timer i uka (92 prosent). Til sammenlikning mottar bare to av tre barn med

dagarbeidende mødre kontantstøtte. Andelen barn som mottar kontantstøtte, synker også kraftig når mors ukentlige arbeidstid stiger.

Det er interessant at fars arbeidstidsordning og ukentlige arbeidstid bare i mindre grad har betydning for om man bruker kontantstøtte eller ikke. Det er noen utslag i tråd med det vi ser hos mor, men forskjellene er atskillig mindre.

Både mors og fars alder har betydning for bruk av kontantstøtten. Den benyttes oftest når foreldrene er under 30 år, men for fedrene avtar bruken mindre med alder. Aldersvariasjonene kan nok i stor grad tilskrives ulikheter i utdanningsnivå og ulikheter i familiedanningsmønstre. Vi vet at kontantstøtten er mer utbredt blant barn med mødre og fedre som har utdanning på ungdomsskole- eller videregående skolenivå, enn blant barn som har foreldre med utdanning på høyere nivå. Mødre med lav utdanning er også yngre når de får sitt første barn (Lappegård 1999).

Mindre populær blant eneforsørgere

Der barnet har to forsørgere med høyst en arbeidsinntekt, får 9 av 10

barn kontantstøtte, mens det samme gjelder for 6 av 10 barn til eneforsørgere i inntektsgivende arbeid. Også eneforsørgere uten arbeidsinntekt mottar sjeldnere kontantstøtte enn familier med to forsørgere og høyst en arbeidsinntekt. Eneforsørgere skiller seg altså ut ved at de i mindre grad enn andre foreldre, har søkt om kontantstøtte. Men også familier med to forsørgere og to arbeidsinntekter benytter kontantstøtten i mindre grad enn gjennomsnittet.

Færre barn i Oslo mottar kontantstøtte

Oslo skiller seg ut som fylket med den laveste andelen barn det mottas kontantstøtte for. Bare rundt halvparten av barn i alderen 1-2 år får kontantstøtte her. I resten av landet er andelen mye høyere. Fylkene Telemark, Vest-Agder, Aust-Agder og Vestfold har de høyeste andelen av barn det mottas kontantstøtte for, andelen her er fra 85 til 90 prosent.

Dette funnet kan blant annet henge sammen med barnehage tilbudet i de ulike fylkene. Barnehagedekningen er høyere i Oslo enn i resten av landet. Men dette funnet alene kan ikke forklare hvorfor så mange benytter kontantstøtte i resten av lan-

det, mens Oslo-barn i mindre grad gjør det. Både i Sogn og Fjordane og i Finnmark er barnehagedekningen høy, og der er bruken av kontantstøtte mer gjennomsnittlig, på 75 og 77 prosent. Andre forhold som skiller Oslo fra resten av landet, er det høye utdanningsnivået (Statistisk sentralbyrå 1998) og den høye andelen eneforsørgere (Kjeldstad 1998). Vi vet at bruk av kontantstøtte er mindre utbredt i familier der foreldre har høy utdanning og blant eneforsørgere.

Ønsket tilsynsordning og bruk av kontantstøtte henger sammen

I de tilfellene der foreldre ønsker å passe barnet selv, eller man ønsker slektning, dagmamma eller praktikant, mottas det kontantstøtte for nesten alle barn (92-96 prosent). Også der foreldrene ønsker kombinasjonsløsninger, er sannsynligheten stor for at man mottar kontantstøtte. Det gjelder for 82 prosent i denne gruppen. Dersom man derimot helst ønsker barnehage som tilsynsordning, synker andelen barn med kontantstøtte til 55 prosent. Hvis man ønsker tilsynsordninger som gir kontantstøtte, bruker man altså også kontantstøtte i større grad enn hvis man ønsker tilsynsordninger som ikke gir

Ramme 1. Hovedtilsynsordning

Vi har delt inn i følgende typer tilsyn, avhengig av hvem som er hovedansvarlig for å passe barnet: foreldre, slektninger, dagmamma/praktikant, barnehage, kombinasjonsløsninger/andre løsninger.

Variabelen blir definert på følgende måte:

Hvis man bare svarer mor/far: plasseres man i kategorien foreldre

Hvis man svarer en annen tilsynsordning enn mor/far og tilsynstiden er over 15 timer, plasseres man i den kategorien. Hvis timetallet er 15 timer eller lavere, plasseres man i foreldrekategorien.

Hvis man oppgir flere ulike tilsynsordninger, plasseres barnet som hovedregel i kategorien kombinasjonsløsninger, men hvis det er oppgitt 25 timer eller mer på en av tilsynsordningene, plasseres man i denne kategorien. Hvis mor/far er nevnt sammen med en eller flere andre tilsynsordninger, som til sammen bare utgjør 15 timer eller mindre, plasseres man i foreldrekategorien.

kontantstøtte. Men også mange av dem som helst vil ha barnehage som tilsynsordning, hvis de kunne velge fritt, mottar kontantstøtte.

For å oppsummere så langt:

Et typisk kontantstøttebarn

- er oftest ett år
- har foreldre med utdanning på videregående skolenivå eller lavere
- har mødre som jobber deltid
- har mødre som arbeider om kvelden eller natten
- bor sammen med to foreldre der oftest bare en er i inntektsgivende arbeid
- har foreldre som ønsker tilsynsordninger som gir kontantstøtte, hvis man kunne velge fritt
- bor andre steder i landet enn i Oslo.

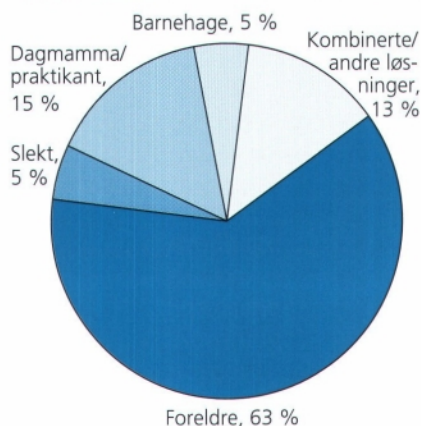
Hvem passer kontantstøttebarna?

Vi vet altså at kontantstøtte mottas for svært mange ettåringer og også mange toåringer. En viktig begrunnelse for kontantstøtteordningen har vært at foreldrene skal få mer tid til barna sine. Mange kritikere av ordningen har imidlertid hevdet at kontantstøtten ikke nødvendigvis vil føre til mer tid sammen med barna, men at foreldre heller vil benytte andre tilsynsordninger enn barnehage. Hvordan passes barna som mottar kontantstøtte? For å belyse dette har vi konstruert en variabel vi kaller hovedtilsynsordning, som er betegnelse på den tilsynsordningen som må ses som den viktigste i løpet av en uke. Se ramme 1 for nærmere beskrivelse av denne variabelen.

To av tre barn som mottar kontantstøtte blir passet av foreldrene

En stor del av barna som det mottas kontantstøtte for, blir i hovedsak passet av foreldrene. Dette gjelder

Figur 2: Andel barn det mottas kontantstøtte for, som blir passet i ulike hovedtilsynsordninger på dagtid. Prosent

Kilde: Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdel-takelse og bruk av kontantstøtte våren 1999

62 prosent, og foreldre er således den vanligste hovedtilsynsordningen for disse barna.

En betydelig andel av barna det mottas kontantstøtte for har likevel andre hovedtilsynsordninger. Dagmamma/praktikant og kombina-

sjonsløsninger/andre løsninger er de viktigste, dette gjelder for henholdsvis 15 og 13 prosent av barna. En liten andel på 5 prosent blir i hovedsak passet av slekt.

En annen liten andel, 5 prosent, har barnehage som hovedtilsynsordning, noe som vanligvis vil bety at de mottar kontantstøtte i redusert form (se ramme 2). Umiddelbart ser det altså ut som om barnehage ikke er særlig utbredt blant kontantstøttebarna, da bare 5 prosent har dette som hovedtilsynsordning. I vår sammenheng betyr hovedtilsynsordning at man bruker barnehage 16-30 timer i uken (hvis man bare har en tilsynsordning), eller 25-30 timer i uken (hvis man har flere tilsynsordninger). Det er disse barnehagebrukerne som er representert i de 5 prosentene, og med kontantstøttesatsene våren 1999 ville de få henholdsvis 60 og 45 prosent kontantstøtte.

For å få fram de som har kortere oppholdstid i barnehage enn det som må til for å få barnehage som

Ramme 2. Kontantstøttesatser

Ukentlig oppholdstid i barnehage	Prosentvis kontantstøtte	Høsten 1998	Våren 1999
For høsten 1998 og 1.1.-31.7.1999			
0 timer	100	36 000	27 156
1-15 timer	80	28 800	21 720
16-20 timer	60	21 600	16 284
21-30 timer	45	16 200	12 216
31 timer eller mer	0	0	0
Fra 1.8.1999			
0 timer	100	27 156	
1-8 timer	80	21 720	
9-16 timer	69	16 284	
17-24 timer	40	10 860	
25-32 timer	20	5 436	
33 timer eller mer	0	0	

hovedtilsynsordning, har vi laget en tabell som viser barnehagebruk *uavhengig* av om barnehage er hovedtilsynsordning. Tabellen er delt inn i oppholdstid på 1-15 timer per uke og 16 timer eller mer. 4 prosent benytter barnehage 1-15 timer i uka. Noen flere faller innenfor 16-30 timer når barnehagebruken presenteres *uavhengig* av om det er hovedtilsynsordning eller ikke: 10 prosent.

Hovedinntrykket er likevel at spesielt foreldre, men også dagmamma, er populære hovedtilsynsordninger. Deltidsbarnehage benyttes også til en viss grad. Hvis vi ser bort fra om barnehage er hovedtilsynsordning eller ikke, benytter 14 prosent av barna barnehage i en eller annen form når de mottar kontantstøtte. Denne tendensen passer nokså godt sammen med Rikstrykdeverkets faktiske tall, som viser at 11 prosent av barna som mottar kontantstøtte, får kontantstøtte i redusert form.

Hva kjennetegner familiene der barna i hovedsak blir passet av foreldrene?

Kjennetegnene til barna som mottar kontantstøtte, går i stor grad igjen når vi ser på kjennetegnene til barna som blir passet av foreldrene. Dette er egentlig å forvente, når to tredeler av barna det mottas kontantstøtte for, passes av foreldrene.

Flere enn ett barn i kontantstøttealder i familien

Kontantstøttebarn som har en søster eller bror som er i kontantstøttealder, blir i større grad passet av foreldrene. Dette er naturlig, da det er lettere å få kompensert et eventuelt inntektstap hvis man mottar kontantstøtte for flere enn ett barn. Det er også mer slitsomt å ha to så små barn, og sannsynligheten for at

en må redusere på yrkesaktiviteten sin øker.

Barn med to forsørgere med bare en arbeidsinntekt, passes også oftere av foreldrene selv enn barn av eneforsørgere og barn av to forsørgere der begge jobber. Vi så tidligere i artikkelen at eneforsørgere og to forsørgere med to arbeidsinntekter ikke bruker kontantstøtten i samme utstrekning som to forsørgere med høyst en arbeidsinntekt. Om de først mottar kontantstøtte, er det også mindre sannsynlig at de passer barna selv. To forsørgere med høyst en arbeidsinntekt trenger nok i mindre grad å gjøre en endring når de mottar kontantstøtte og passer barna selv, siden en i familien allerede er uten arbeidsinntekt. Dette kan gjøre det mer sannsynlig at man passer barna selv. To yrkesaktive foreldre må nødvendigvis ha andre til å passe barna sine. Eneforsørgere er oftere under utdanning enn andre, noe som tilsier at de må ha andre til å passe barna de får kontantstøtte for (Opdahl 1984, Kjeldstad 1998).

Mor og far har utdanning på videregående skolenivå eller lavere

Barn som har mødre og fedre med utdanning på videregående skolenivå eller lavere, passes av foreldrene i større grad enn barn der mødrene har høyere utdanning.

Barn i familier med de laveste husholdningsinntektene er de som i størst grad passes av foreldrene. Det er et skille mellom familier som har en husholdningsinntekt på under og over 400 000 kroner. Her er det imidlertid viktig å være klar over at lavere husholdningsinntekt nettopp kan skyldes at man er hjemme og passer barnet selv. Samtidig er det også viktig å være klar over at man kan ha inntektsgivende

arbeid selv om man passer kontantstøttebarnet selv. Mødre med arbeidstidsordninger utenom vanlig dagarbeid har større muligheter til å passe barnet selv, spesielt hvis de er to foreldre som kan dele på det. De bruker også kontantstøtten i større grad enn andre.

Mor arbeider ikke eller har kvelds- eller nattarbeid

Det er en helt klar sammenheng mellom mors yrkesaktivitet og andelen barn som passes av foreldrene. Barn med mødre som ikke er yrkesaktive, eller barn med mødre som arbeider kvelds- eller nattarbeid passes i mye større grad av foreldre enn barn med mødre med andre arbeidstidsordninger. Noen av de samme tendensene kan vi se for fars arbeidstidsordning, men ikke i så stor grad. Som ventet passer mødre barnet selv i mindre grad jo lengre ukentlig arbeidstid de har. Fars ukentlige arbeidstid har liten betydning for om barnet passes av foreldrene.

Hva kjennetegner familiene der barna i hovedsak blir passet av dagmamma?

Familier som mottar kontantstøtte og lar barna bli passet av dagmamma kan som oftest karakteriseres ved de motsatte kjennetegn av hva vi fant for familier som passer barna selv (se tabell 2).

Ett barn under skolealder og høy utdanning hos foreldrene

Barn som ikke har søsken under skolealder, har dagmamma eller praktikant som hovedtilsynsordning i større grad enn barn som har søsken under skolealder. Eneforsørgere og familier med to yrkesaktive utearbeidende foreldre benytter også dagmamma/praktikant oftere enn andre familier. Det samme gjelder dersom mor har utdanning på høgskole- eller universitetsnivå.

Mor har vanlig dagarbeid og jobber fulltid

Bare 43 prosent av barna passes av foreldrene dersom mor har vanlig dagarbeid. 26 prosent av disse barna har dagmamma/praktikant som hovedtilsynsordning. Det er mye høyere enn blant mødre med andre arbeidstidsordninger. Også blant fedre med vanlig dagarbeid passes flere av barna av dagmamma enn når fedrene har andre arbeidstidsordninger. Barn som har mødre som arbeider fulltid, blir i stor grad passet av dagmamma/praktikant. Fedrenes arbeidstid har liten betydning for valg av hovedtilsynsordning for barna.

For tabeller der bakgrunnsvariablene er presentert, se Reppen og Rønning (1999).

Har kontantstøtten virket som ønsket?

Kontantstøtten er et populært tiltak, i den forstand at mange benytter seg av ordningen. Mange passer også barna sine selv når de mottar kontantstøtte. Men hva vet vi om hvordan familiene som benytter kontantstøtten, innrettet seg før ordningen ble innført? Passet disse familiene i stor grad barna sine selv også tidligere? Mødre som enten ikke jobber, jobber deltid eller jobber turnus, har alltid hatt mer tid og anledning til å være sammen med barna sine på dagtid. Resultatene vi har diskutert til nå sier ingenting om hvorvidt det har skjedd en endring i bruk av tilsynsordninger etter at kontantstøtten ble innført.

For å belyse problematikken omkring endring i bruk av tilsynsordninger, som må til for å kunne si noe om familier har fått mer tid til barna etter innføringen av kontantstøtten, skal vi først sammenlikne andelene med ulike hovedtilsynsord-

Tabell 2: Hovedtilsynsordning for barn 1-2 år i 1998, etter alder. Prosent

	I alt	Foreldre	Slekt	Dag- mamma/ praktikant	Barne- hage	Kombinerte/ andre løsninger	Antall
Alle	100	45	5	12	23	15	921
Alder							
1 år	100	48	6	12	19	15	644
2 år	100	39	4	11	31	16	277

Tabell 3: Hovedtilsynsordning for barn 1-2 år i 1999, etter alder. Prosent

	I alt	Foreldre	Slekt	Dag- mamma/ praktikant	Barne- hage	Kombinerte/ andre løsninger	Antall
Alle	100	48	5	14	28	6	1 544
Alder							
1 år	100	55	6	17	17	4	786
2 år	100	40	3	11	39	8	758

ning våren 1998 og våren 1999. Da kan vi få et bedre inntrykk av om det er blitt vanligere å ha hovedtilsyn av foreldre for barn i denne

aldersgruppen etter at kontantstøtten ble innført. Deretter skal vi benytte såkalte paneldata, det vil si at vi har spurt de samme foreldrene

Ramme 3. Ny definisjon av "hovedtilsynsordning"

Kategoriene er "foreldre", "slekt", "dagmamma/praktikant", "barnehage" og "kombinasjonsløsninger" som tidligere, men premisset for å havne i de ulike kategoriene er noe annerledes (fordi spørsmålet om antall timer for tilsynsordninger er stilt på en annen måte i 1998 enn i 1999):

Hvis bare ett svaralternativ er brukt:

Hvis mor/far: Plasseres i foreldre kategorien.

Hvis andre enn mor/far, og samtidig mer enn 15 timer for andre tilsynsordninger enn mor/far: Plasseres i den oppgitte kategorien ("barnepark, lekepark" og "annet" blir plassert i kategorien "kombinasjonsordninger/andre løsninger").

Hvis andre enn mor/far, og samtidig 15 timer eller mindre for andre tilsynsordninger enn mor/far: Plasseres i foreldrekategorien.

Hvis flere svaralternativ er brukt:

Plasseres i kategorien kombinasjonsløsninger/andre løsninger, men:

Unntak: Hvis mor/far er brukt sammen med en annen tilsynsordning, og den andre tilsynsordningen enn foreldre er på mer enn 15 timer: Plasseres i den andre oppgitte kategorien, ikke i kombinasjonsløsninger/andre løsninger ("barnepark, lekepark" og "annet" blir plassert i kategorien "kombinasjonsordninger/andre løsninger"). Unntak: Hvis mor/far er brukt sammen med en annen tilsynsordning, og den andre tilsynsordningen er på 15 timer eller mindre: Plasseres i foreldrekategorien.

på to forskjellige tidspunkter om situasjonen rundt deres barn. Disse dataene kan vi bruke til å si noe om individuelle endringer i hovedtilsynsordning fra 1998 til 1999 blant mødre med 0-1-åringer i 1998, og som i 1999 har 1-2-åringer – altså barn i kontantstøttealder. Dette kan si noe om tilsynsbruken har blitt vridd i retning av ordninger som gir kontantstøtte eller gir mer tid.

Små endringer i tilsynsbruk etter innføringen av kontantstøtte

For å kunne sammenlikne bruk av tilsynsordninger våren 1998 og våren 1999, har vi laget en ny hovedtilsynsordningsvariabel som er lik for begge årene (se ramme 3).

Dersom vi ser barna i 1-2 års alderen under ett, har andelen mødre som bruker barnehage som hovedtilsynsordning for sitt yngste barn, faktisk steget noe fra 1998 til 1999¹. Barnehagebruken har gått opp fra 23 til 28 prosent i denne perioden, mens bruken av kombinasjonsløsninger har gått ned fra 15 til 6 prosent i samme periode. For de andre tilsynsordningene er tallene stabile. Kombinasjonsløsninger er en samlebetegnelse på alle som har flere tilsynsordninger og/eller barnepark/lekepark (se ramme 3 for nærmere spesifikasjon).

Det er spesielt blant 2-åringene barnehagebruken har økt. For 1-åringene synes barnehagebruken å være temmelig stabil. Blant 1-åringene har det vært en økning i andelen mødre som oppgir at foreldrene hovedsakelig passer barnet selv. For 2-åringer er tallene stabile. For 1-åringer ser vi også en viss økning i andelen mødre som oppgir at de bruker dagmamma eller praktikant som hovedtilsynsordning, sammenliknet med 1998.

Tabell 4: Oversikt over dagmammabruk, alene eller i kombinasjon med andre ordninger, 1998 og 1999. Prosent

	1998		1999	
	Passes av dagmamma	Antall	Passes av dagmamma	Antall
Alle	20	947	21	1 545
Alder				
1 år	21	662	24	789
2 år	18	285	18	759

Tabell 5: Hovedtilsynsordning i 1999 for 1 år gamle barn, etter hovedtilsynsordning i 1998. Paneldata. Prosent

	I alt	Foreldre	Slekt	Dagmamma/ praktikant	Barnehage	Kombinerte/ andre løsninger	Antall
Alle	100	51	5	18	21	5	490
Hovedtilsynsordning 1998							
Foreldre	100	52	4	19	20	5	412
Slekt	100	:	:	:	:	:	5
Dagmamma/praktikant	100	:	:	:	:	:	9
Barnehage	100	:	:	:	:	:	2
Kombinerte/ andre løsninger	100	56	6	9	24	6	34

Ramme 4. Om kontantstøtten

Kontantstøtten ble vedtatt etter stortingsflertall ved behandlingen av statsbudsjettet, og ordningen ble innført fra 1. august 1998 for barn fra 1 til 2 år, og fra januar 1999 for barn fra 2 til 3 år². Formålet med kontantstøtten er utformet i tre hovedpunkter:

- Gi småbarnsfamiliene mer tid
- Gi større valgfrihet til småbarnsfamiliene
- Gi mer likhet i fordelingen av statlige midler mellom de som bruker og de som ikke bruker barnehageplass (St. prp. nr. 53, 1997-98)

Full kontantstøtte tilsvarer statstilskuddet til heldagsbarnehageplass. Dersom barnet bruker barnehageplass som det ytes statlig driftstilskudd til, og det er skriftlig avtalt redusert oppholdstid, ytes det delvis kontantstøtte. Fram til 31. juli 1999 var satsene 80 prosent av full kontantstøtte ved opptil 15 timer i barnehage, 60 prosent når avtalt oppholdstid var 16-20 timer per uke og 45 prosent når avtalt oppholdstid var 21-30 timer per uke. Det ble ikke gitt kontantstøtte dersom avtalt oppholdstid var over 30 timer. Full kontantstøtte utgjorde fram til 31. juli 1999 36 000 kroner per år.

Fra 1. august 1999 har Stortinget vedtatt at det skal innføres fem satser for kontantstøtte. For å få gjennomført ordningen så fort som mulig, vedtok man en midlertidig ordning der man inndelte kontantstøtten i fire trinn i tråd med Regjeringens forslag. Innføringen av fem satser innebærer en harmonisering med de nye satsene for barnehagetilskudd som ble innført fra samme dato. Ifølge Regjeringen skal endringene skape mer fleksible deltidstilbud i barnehagene og gi bedre mulighet til å kombinere deltids barnehageplass og gradert kontantstøtte.

Men foreldre velger i noe større grad tilsynsordninger som gir kontantstøtte for 1-åringene

Hovedinnrykket er altså at det er små endringer når vi ser på 1- og 2-åringenes tilsynsordninger før og etter innføringen av kontantstøtte. Kontantstøtten har ikke gitt noen dramatiske utslag på det generelle bildet av hva foreldre benytter som hovedtilsynsordning for barnet sitt. Faktisk har barnehagebruken gått noe opp for 2-åringene. Men for 1-åringene kan det se ut som om foreldre i større grad velger hovedtilsynsordninger som gir kontant-

støtte, både ved at de i større grad velger å passe barnet selv og at de oftere velger dagmamma/praktikant.

Ikke vesentlig flere som passes av dagmamma i år enn i fjor

Dagmammabruken er blitt viet spesiell interesse i for- og etterkant av innføringen av kontantstøtte. Hvis vi ikke begrenser bruken av dagmamma/praktikant til den som har det som hovedtilsynsordning, men også tar med de som har svart at barnet deres benytter dagmamma eller praktikant i kombinasjon med

andre ordninger, blir bildet omtrent som før. Ingenting vitner om en dramatisk endring i tilsynsmarkedet for barn i denne aldersgruppen.

Økningen i bruk av dagmamma/praktikant for 1-åringene er såpass liten i disse tallene at vi ikke kan si at den er signifikant. Jevnt over er endringene i bruk av dagmamma/praktikant såpass små at det er vanskelig å si om kontantstøtten har hatt noen effekt på denne tilsynsordningen, slik mange spådde.

Data innhentet på ett tidspunkt, tverrsnittsdata, kan si noe om

endringer på gruppenivå, men for å belyse endringer på individnivå, må vi gå over til å bruke den delen av utvalgene som utgjør det såkalte panelet i undersøkelsen, altså de mødrene som har deltatt i undersøkelsen to år på rad. Har den individuelle bruken forskjøvet seg i retning av tilsynsordninger som gir kontantstøtte?

Barnehagebrukere fortsetter å bruke barnehage

Når vi tar for oss hovedtilsynsordninger blant mødre der det yngste barnet var 0-1 år i 1998, det vil si var blitt 1-2 år i 1999, ser vi at det har skjedd en god del forskyvning.

Når det gjelder 1-åringene i 1999, blir fortsatt halvparten av dem som foreldrene i hovedsak passet selv i fjor, passet av foreldrene. En femdel har imidlertid nå begynt i barnehage, og en annen femdel har nå dagmamma/praktikant som hovedtilsynsordning. Men det er vanskelig å si om det er kontantstøtten som fører til at halvparten fortsatt velger å passe barna sine selv når barna er blitt 1 år, eller om dette er en tendens som har vært slik lenge. Heller ikke forholdet mellom barnehagebruk og dagmammabruk, eller hvorvidt andelene har forskjøvet seg i retning av at flere velger dagmamma framfor barnehage, kan vi si noe om foreløpig.

Nærmere 60 prosent av 2-åringene i 1999 som i fjor hovedsakelig ble passet av foreldrene, blir fortsatt det, men en fjerdel har begynt i barnehage og en liten andel, 6 prosent, har nå dagmamma/praktikant som hovedtilsynsordning (tabell 6). Av de som i fjor ble passet av dagmamma/praktikant, er det fortsatt 40 prosent som blir det, mens 15 prosent nå blir passet av foreldrene, og nærmere 40 prosent blir passet i

Tabell 6: Hovedtilsynsordning i 1999 for 2 år gamle barn, etter hovedtilsynsordning i 1998. Paneldata. Prosent

	I alt	Foreldre	Slekt	Dagmamma/ praktikant	Barnehage	Kombinerte/ andre løsninger	Antall
Alle	100	42	3	10	38	8	619
Hovedtilsynsordning 1998							
Foreldre	100	57	2	6	8	8	283
Slekt	100	54	14	9	11	11	35
Dagmamma/praktikant	100	15		40	7	7	73
Barnehage	100	12	1	1	1	1	112
Kombinerte/andre løsninger	100	54	2	10	16	16	90

barnehage. Den mest stabile gruppen er barnehagebrukere: Nesten ni av ti barn som hadde denne hovedtilsynsordningen i fjor, har det også i år. Selv om 12 prosent nå har gått over til å hovedsakelig bli passet av foreldrene selv, har vi lite grunnlag for å hevde at barn som allerede går i barnehage, går til ordninger som gir kontantstøtte, slik noen har fryktet. Det disse tallene imidlertid ikke sier noe om, er om det finner

sted en utsettelse av det tidspunktet da barna begynner i barnehage. I tabell 2 og 3 så vi imidlertid at det blant 1-åringene er en stabil andel barn som har barnehage som hovedtilsynsordning både i 1998 og 1999.

Oppsummering

Kontantstøtten er et populært tiltak, i den forstand at mange benytter seg av ordningen. Foreldre med lav

Ramme 5. Om undersøkelsene

Begge undersøkelsene som datamaterialet for artikkelen bygger på, er gjennomført på oppdrag fra Barne- og familiedepartementet. Formålet har vært å kartlegge barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltaking og økonomi før og etter innføringen av kontantstøtten, slik at ordningen kan evalueres best mulig. Opplysningene fra undersøkelsen i 1998 ble samlet inn ved hjelp av et postalt spørreskjema, som ble sendt til 3 500 kvinner med minst ett barn født 1.1.1992 eller senere. 2 436 kvinner deltok i undersøkelsen. Mødre med barn født 1.1.96 eller senere, som er berettiget til kontantstøtte, er overrepresenterte i utvalget. Ved bruk av hele datamaterialet må det derfor vektas for å justere for denne skjevheten. Hvis man kun bruker den delen av utvalget som har kontantstøttebarn, vil det ikke være nødvendig å vekte tallene (se Notater 98/61 for nærmere opplysninger om undersøkelsen).

Opplysningene fra undersøkelsen i 1999 ble samlet inn ved hjelp av telefonintervjuer. Utvalget besto av mødrene fra undersøkelsen fra 1998 minus avgang, og mødre med barn som nå hadde begynt på skolen. Utvalget ble også supplert med "nye" mødre, det vil si kvinner som enten hadde fått sitt første barn etter 1998, eller som hadde nest yngste barn født før 1992. Samlet utvalgsstørrelse for 1999-undersøkelsen ble 3 872 mødre med barn født 1.1.1993 eller senere. 3 334 kvinner deltok i undersøkelsen. Mødre med barn født 1.1.96 eller senere, som er berettiget til kontantstøtte er fortsatt overrepresenterte i utvalget (se Rapporter 99/27 for nærmere opplysninger om undersøkelsen).

utdanning og husholdningsinntekt på 600 000 kroner eller mindre er blant dem som benytter ordningen i størst utstrekning. På den måten har kontantstøtten en viss fordelings effekt, som også var en av intensjonene bak ordningen (se ramme 3). De statlige barnehagesubsidiene har i sterkere grad kommet foreldre med høy utdanning og høyere inntekter til gode, og økte overføringer til barnefamilier gjennom kontantstøtten vil dreie subsidiestrømmen mer i retning av de som ikke nyter godt av barnehagesubsidiene (Gulbrandsen og Hellevik 1998), selv om også høye inntektsgrupper i stor utstrekning benytter seg av kontantstøtten.

Mange passer også barna sine selv når de mottar kontantstøtte. Familier med lavere utdanning og husholdningsinntekt passer også oftere barna sine selv når de mottar kontantstøtte. De følger med andre ord opp en av intensjonene bak innføringen av kontantstøtten – nemlig tid til barna (se ramme 3). Samtidig er det verdt å merke seg at poenget med kontantstøtten var at foreldre skulle få mer tid til barna sine. Vårt datamateriale viser at det i stor grad er mors yrkesaktivitet og kjennetegn ved mors arbeid som har betydning for om man mottar kontantstøtte eller ikke og for hvorvidt man passer barnet sitt selv. Data fra undersøkelsen våren 1999 viser at i familier som mottar kontantstøtte, reduserer mor til en viss grad arbeidstiden sin. Fedre reduserer i svært liten grad arbeidstiden sin. Mødre med barn i kontantstøttealder er noe mindre yrkesaktive enn mødre uten barn i kontantstøtte. Fedres grad av yrkesaktivitet er ikke påvirket av om familien har barn i kontantstøttealder eller ikke (Reppen og Rønning 1999). Hvilke konsekvenser vil dette ha på sikt? Dette kan føre til en reversering av

likestillingsprosessen både innad i familien og på arbeidsmarkedet. Hvis vi tar arbeidsmarkedet først, kan lengre yrkesavbrudd for mødre være et negativt signal for arbeidsgivere. Dette kan igjen få betydning for lønnskampen om lik lønn for likt arbeid.

Familiepolitiske tiltak har vært brukt som insentiver til endringer av familiestrukturen. Innføringen av fedrekvoten er et eksempel på dette – der formålet har vært å styrke fars bånd til familien og kvinnes bånd til arbeidslivet. Ut fra funnene fra vår undersøkelse kan kontantstøtten ses på som et tiltak med motsatt virkning, ved at det er mor som reduserer arbeidstiden sin og mor som ønsker mer tid til barna.

Hvilken betydning har kontantstøtten hatt på bruk av tilsynsordninger for 1- og 2-åringer? Selv om kontantstøtten benyttes i så stor grad som den gjør, er det ennå vanskelig å se effekter av kontantstøtten i form av færre barnehagebrukere og flere dagmammabrukere. De barna som allerede er i barnehagen, vil fortsette. Men hvis trenden med bruk av kontantstøtte fortsetter, vil vi kanskje på sikt se en forskyvning i tidspunktet barn begynner i barnehage. Dette igjen kan få betydning for barnehagedekningen, spesielt tilbudet for de yngste barna. Lav etterspørsel etter barnehageplasser kan både føre til nedleggelser av barnehager og nedleggelser av avdelinger og plasser. På små steder kan dette føre til at de som faktisk ønsker barnehageplass for sine minste barn på sikt får større problemer med dette.

1. Vi har nå gått over fra å bruke barn som analyseenhet til å bruke mor som analyseenhet. Mor vil brukes som analyseenhet i resten av artikkelen. Hovedtilsynsordningsvariabelen er også noe annerledes, og er spesifisert nærmere i ramme 2.

2. Kontantstøtten kan utbetales f.o.m. måneden etter at barnet fyller 1 år og t.o.m. måneden barnet fyller 3 år.

Litteratur

Gulbrandsen, Lars og Tale Hellevik (1998): Barnehager og kontantstøtte i et fordelingsperspektiv, *Samfunnsspeilet*, 1998, 5, Statistisk sentralbyrå.

Hellevik, Tale (1999): Kontantstøtteordningers effekter for barnetilsyn og yrkesdeltakelse, Rapport 4/99 Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Kjeldstad, Randi (1998): *Enslige forsørgere: Forsørgelse og levekår før og etter overgang til en ny livsfase*, SØS 100, Statistisk sentralbyrå.

Lappegård, Trude (1999): Utdanning og sosial ulikhet i familieetableringen. *Samfunnsspeilet* 1999, 5, Statistisk sentralbyrå.

Opdahl, Stein (1984): *Aleneforeldres levekår og tidsbruk*, Rapporter 84/16, Statistisk sentralbyrå.

Rønning, Elisabeth (1998): Undersøkelse av barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og økonomi før innføring av kontantstøtte, Hovedresultater og dokumentasjon. Notat 98:61, Statistisk sentralbyrå.

Reppen, Heidi Kristin og Elisabeth Rønning (1999): Barnefamiliers tilsynsordninger, yrkesdeltakelse og bruk av kontantstøtte våren 1999, Rapporter 1999/27.

Statistisk sentralbyrå (1997): Barnehager, NOS.

Statistisk sentralbyrå (1998): *Sosialt utsyn 1998*, Statistiske analyser.

St.prp.nr.53 (1997/98): Innføring av kontantstøtte til småbarnsforeldre, Barne- og familiedepartementet.

Elisabeth Rønning

(Elisabeth.Ronning@ssb.no), er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Den som reiser langt, kjem ofte til kort

Kjartan Fløgstad

Kjartan Fløgstad har nyleg gjeve ut boka "Eld og vatn", historia om norske utvandrarar i Sør-Amerika. Her nyttar han mellom anna data frå Statistisk sentralbyrå. Forfattaren og Universitetsforlaget har samtykka i at Samfunnsspeilet får trykke eit utdrag frå boka, og vi har valt historia om norske sjømenn som mønstra av i Sør-Amerika. Blant dei var den seinare krigshelten Max Manus:

Max Manus

Maximo Guillermo Manus er berre ein gutunge på 13 år då han kjem til Havana på Cuba for første gong. Med seg på sjøreisa frå Europa har Max med seg faren Juan Manus og søstera Pia. For Juan Manus er det ein freistnad på ein ny start i livet. Fru Manus, mor til Pia og Max, har nettopp reist frå han. "Fars rastløshet klarte ikkje å holde ham i Norge," fortel sonen. Det er elles ikkje første gong Juan Manus er ute i verda. Før han reiser med sine to barn til Cuba, har el señor Manus budd mange år i utlandet, særleg i spansktalande land. Cuba kjenner han også frå før, frå eit opphald som representant for den danske batterifabrikken Hellesens Enke.

I Havana har Juan Manus dessutan ein bror: "Onkel Erling var en flott utseende hurragutt som gjorde militær karriere i USA. Han hadde vært lærer på West Point krigsskole i Amerika, og oppnådd rang av oberst." Så meiner i alle fall hans imponerte norske nevø.

Omdøpt til El Coronel Earl McManus prøver han seg nå som ein slags skipshandlar i Havana. Høg og staseleg i kvit tropedress og tilhøyran-

de panamahatt kjem El Coronel Earl ombord på Atlanterhavsdamparen for å helsa den sjøsjuke Max og resten av familien velkommen til Cuba på rungande bergensk.

Skipshandlarkontoret til Obersten ligg nede ved hamna i Havanabukta, og er, slik Max Manus hugsar det, svært primitivt. Det er få anløp av norske skip. Derimot er det svært god tilgang på glas og flasker med rom. Når det gjeld levebrødet, ser ikkje utsiktene lyse ut for den nyankomne nordmannen. Juan Manus brukar ikkje lang tid på å innsjå at han har gjort ein bommert. Han og Pia tar første båt attende til Norge. Max blir derimot igjen i Havana. Oberst Earl har lova bror sin å gjera ein mann av gutungen.

Den første tida går Max onkel til hån i skipshandelen,

vaskar golv, og går ærend for det stilige Hotel Ambos Mundos, som ligg rett om hjørnet, og som med tida skal bli Ernest Hemingways favoritt hotell i Havana.

Gamlebyen, Havana, Cuba 1927. Gutungen Max Manus er nå ein liten del av det norske skipsfarts-eventyret som følger tradene rundt heile kloden med skip og skipsagentar i land. Norske fruktbåtar er med på farten frå dei Mellomamerikanske såkalla bananrepublikane og metropolen USA. I Mexicos karibiske hamneby Vera Cruz er det ein liten norsk shippingkoloni. Etter kvart kjem det fart i skipinga av venezolansk olje frå raffineria på Aruba og Curaçao. Etter krigen slår også ein liten koloni norske krigsseilarar seg ned i Las Piedras på halvøya utanfor Coro i Venezuela, der dei arbeidde på oljeraffineriet til Esso i Amoy Bay, etter å ha seila for Gulf Oil heile krigen, og spart pengar til det såkalla "Spitfire-fondet" i Little Norway.

Som løpegutt i Havana opplever Max Manus ein flik av dette på nært hald. Det kjem skip til byen for å lasta sukker. Historikaren David C. Mauk hevdar at norske skip i utanriksfart mista rundt fire prosent av mannskapet gjennom desertering og emigrasjon mellom 1866 og 1915. Det betyr at rundt 70 000 sjøfolk emigrerte på lovleg eller ulovleg måte i løpet av desse femti åra.

Dette dramatiske talet samsvarer med tilgjengeleg statistikk. For åra 1856-1865 anslår statistikkdirektør Kiær det samla talet rømte sjøfolk i tiåret til omtrent 400. Kvart år rømmer over 10 prosent av alle "Værnepliktige Søfarende", både heil- og halvbefarne matrosar, frå norske skip. Livs- og dødstabeller for det norske folk over rømte sjøfolk i tiåret 1876-1885 gir eit samla tal på 8152. Av desse kjem rundt to og eit halvt tusen sidan attende til fedrelandet. I "Havne ved d. mexik. Bugt" rømmer i 1885 118 sjøfolk norske skip, og året etter minst 60 norske sjøfolk berre i "Laplatasta-

terne", og berre frå norske fartøy. I tillegg kjem norske sjøfolk på utanlandske skip, som sikkert må reknaast i tusenvis. I sin *Oversigt over de vigtigste resultater af de statistiske tabeller vedkommende FOLKE-MÆNGDENS BEVÆGELSE 1866-1885* kommenterer direktør A.N. Kiær ved Det statistiske Centralbureau desse tala slik: "Rømming af Søfolk spiller desværre en ikke ubetydelig Rolle i vore Befolkningsforhold, idet derved atskillige Mænd hvert Aar gaar tabt for vor Befolkning, paa samme Tid som mange af dem styrter sig til en moralsk og økonomisk Ruin."

Om grunnane til at så mange friske og sterke unge menn frivillig kastar seg i moralsk og økonomisk ruin, har statistikken lite å melda. I den grad det finst vitnemål om motivasjonen bak rømmingane, peikar dei alle i same retning: umenneskelege arbeidsforhold, mishandling, elendig kost, dårleg hyre, slavedriving frå skipperen og skipsbefalet si side. Slik talar det høge talet på rømmingar sitt tydelege språk om tilhøva til dei mannska som skapte det såkalla norske skipsfartseventyret ved sitt farefulle arbeid på gyngande grunn ute på tilværets yttergrenser. Det avslørande ved desse tala forklarar kanskje også kvifor tabellane over rømde sjøfolk snart blir borte, både frå folketellingane og frå den offisielle skipsfartstatistikken.

I alle høve viser denne kvitvaskinga av mørketal at dei offisielle utvandrartala – både til Nord- og Sør-Amerika – er alt for låge.

Sjølv om dei fleste sjøfolk rømde i land i USA, var det knapt mindre freistande å bli akterutseilt i ein eller annan solsvidd karibisk hamneby. Kingston. Vera Cruz. Port-au-Prince. Havana. Eit døme på alle dei som hoppa over bord medan

skuta var under land på det amerikanske kontinentet, er nordlendingen Gustav Strømsvik frå Tjongsfjorden i Radøy kommune. I 1925 – då Strømsvik sjølv er like gammal som hundreåret – hoppar han over bord og vassar i land på den langgrunne nordspissen av Yucatánhalvøya i Mexico. Denne sømjeturen blir innleiinga på over tredve eventyrlege år i Mellom-Amerika.

Den første tida arbeider Strømsvik på ein bananplantasje. Etter kvart blir han med nordamerikanske arkeologar i arbeidet med å grava ut den overgrodde mayabyen i Chichén Itzá. Strømsvik er både gløgg og praktisk anlagt, og avanserer fort frå materialforvaltar og snekker til ein posisjon som gjer at han kan titulera seg sjølv som ingeniør. Mellom utgravingssesongane, når amerikanarane flyktar frå regntida for å pusta ut i det tempererte heimlandet, blir Gustavo Strømsvik verande igjen i felten, som styrar for heile prosjektet. Han får tida til å gå med å studera språk og arkeologi i feltbiblioteket, og blir til slutt nærmast likeverdige partner med leiaren for utgravingane, den kjende maya-arkeologen Sylvanus Morley.

Sitt første sjølvstendige vitskaplege arbeid publiserte Strømsvik berre seks år etter at han sumde i land frå skipet utanfor Yucatan. Det var Carnegiefondet som finansierte utgravingane i Chichén Itza, og Strømsviks "Notes on the Metates of Chichén Itzá, Yucatán", vart utgitt av Carnegie Institution i Washington i 1931. Etter denne seksten siders teksten følgde ei rekke andre bidrag frå Gustavo Strømsviks hand, både på spansk og engelsk.

I 1934 reiste Strømsvik til Honduras for å delta i arbeidet med mayaruinane i Copan, frå 1935 som leiar

for heile utgravinga. Denne stillinga hadde han heilt til 1948, med eit avbrot for krigsåra, då den gamle uteseilaren var med på konvoifarten over Nordatlanteren til Murmansk, og sidan under invasjonen i Normandie. Hans *Guide Book to the Ruins of Copán* var lenge eit av standardverka om området.

Strømsviks siste år som arkeolog vart vanskelege. I 1948 døde hans ven og beskyttar Sylvanus Morley, og Strømsvik kom ikkje godt ut av det med Morleys etterfølgar. Likevel var han med på fleire store utgravingsprosjekt i Sentral-Amerika heilt fram til Carnegie avvikla arkeologiavdelinga si i 1957.

Etter over 30 år i Mellom-Amerika, sju og femti år gammal, vende Strømsvik nå attende til heimbygda i Nordland for å starta livet på nytt. Han bygger ein båt og seilar aleine til Balearane. Men stort sett blir han buande i Tjongsfjorden resten av livet, som ein anonym fiskar og rentenist, til han dør i januar 1983.

Sjølv om Gustavo Strømsviks karriere er eineståande, er han berre ein av mange tusen sjøfolk som har hoppa over bord eller har blitt akterutseilt i søramerikanske og karibiske farvatn. Det igjen innebar at det trongst nye sjøfolk når skuta kom til neste hamn.

På Cuba varer det såleis ikkje lenge før Havana og businessen til Oberst Earl får anløp av ein norsk båt som seilar kortmann, som det heiter, og treng nye sjøfolk til slavedrifta ombord. Ingenting kunne passa betre enn å hyra Max Manus som messegut. Men straks dei kjem ut i rom sjø, merkar den nye messeguten at han stadig er like sjøsjuk som han alltid har vore. Han er framleis berre tretten år og ulovleg påmønstra

på grunn av alderen. Så snart dei går innom Cuba på ny, ser Max Manus sitt snitt til å få gå på land.

Tilbake på landjorda i gamle Havanas gater blir Max Manus på ny springpojke for den halvkriminelle Onkel Earl. Dette er i Forbodstida, og som forretningsmann er Oberst Earl i Havana særleg opptatt av å tynna ut rommen som skal smuglast inn i USA. Dette fører til at det blir travle tider for Earl McManus Ship Chandler. Etter dagens strev med å tynna flaskeføret søv vesle Max under disken i skipshandelen.

Men det går ikkje lenge før han blir forfremma til større oppgåver i onkelens business. Som fjortenåring får Max Manus seg jobb i Havana "som en slags guide for onkels kunder som skulle på horehus".

I fritida heldt den vesle norske kolonien i Havana til i sjappa til Oberst Earl, der dei drakk rom og prata norsk. Max Manus legg merke til at ikkje berre nordmennene, men dei fleste europearane han møter i Latin-Amerika er nokså forfylla, og at dei "tilbrakte mesteparten av tiden enten i hotellets bar, eller snorkende ut fylla på terrassen eller kontoret".

Det er rett nok svært få nordmenn i Havana, og det er heller ikkje sikkert at alle desse deler livsstilen til svirebrørne hos onkel Earl. Skarbøvich er til dømes sunnmøring og driv stort i *bacalao*. Dessutan utvidar han stadig assortimentet, til dei grader at han overtar det store varehuset La Sortija, som ligg øverst på sentrumsgata La Rampa. Skarbøvich har sikkert andre ting å ta seg til enn å sitja i baren på Ambos Mundos eller snorka bort tida på terrassen etterpå.

Så ein dag er Oberst Earl McManus borte frå Cuba. Den stilige figuren med tropedressen og panamahatten er ikkje lenger å sjå i Havanas gater. Max Manus er aleine igjen. Han får seg jobb og løn på fem dollar i veka på å arbeida for Skarbøvich i La Sortija. I lengda er ikkje dette noko å leva av. Max Manus får seg hyre, og mønstrar på ein gammal norsk køladampar på veg til USA.

Under eit anløp i den kubanske hamnebyen Cienfuegos rømmer ein av skipskameratane hans i land. Det er ein snautt tjue år gammal engelskmann som har forelska seg dødeleg i ei av horene i hamnestroket. Nå vil han leva lykkeleg alle sine dagar som hennar hallik og elsker.

Max Manus blir med skuta vidare. Med tid og stunder kjem han heim att til gamlelandet og heimen på Ljan ved Oslo. Men heller ikkje Max Manus har slått eventyrlysta og utferdstrongen. Han har fekt seg gjennom på eit Cuba som var USAs bordell. I dette store tropiske horehuset har han vore ein ung og truskuldig løpegut. Ljan pr. Oslo er ingen blivande stad. På ny dreg Max Manus ut i den store verda.

Kjartan Fløgstad skulle vere kjend som forfattar. Mindre kjend er det vel at han arbeidar som frilansar i Statistisk sentralbyrå i samband med vårt 125-årsjubileum i 2001.

Spørreskjemakokken

Dag Ellingsen

Gustav Haraldsen har nylig servert oss en kokebok for dem som vil tilberede et velsmakende spørreskjema. Han har vært kjøkkensjef for intervjuundersøkelsene i Statistisk sentralbyrå. Nå har han samlet sine beste oppskrifter i en bok som lærer deg hvordan du skal få smak på dine egne retter.

For oss dataspisere kommer dette litt overraskende. Vi kjenner bare én sjefskokk på dette feltet, og han heter Ottar Hellevik. Vi har forspist oss på hans blå og grønne bøker. For oss er han like selvsagt som Ingrid Espelid Hovig er det for fjernsynsseerne.

Forretten til Hellevik

- Skal du dytte Hellevik ut av metodekjøkkenet, Gustav?

- Nei, absolutt ikke. Jeg mener vi utfyller hverandre. Hellevik begynner der jeg slutter. Han er opptatt av å tilberede og presentere de råvarene han har fått inn på benken. Jeg er mer opptatt av hvordan vi skaffer de beste råvarene fra de riktige leverandørene.

Og det er ikke bare lett. Den som skal samle inn data fra representative utvalg i den norske befolkning, kan ikke bare plukke ingredienser fra sine favorittleverandører. Noen leverandører skjønner ikke hva det er du er på jakt etter. Andre vil ikke levere, uansett hvor mye du trygler dem om råvarer. Noen er så opptatt av å tilfredsstille din vitehunger, at de gir deg det de tror du vil ha.

Gustav Haraldsens nye bok
"Spørreskjemametodikk etter

Byråprofilen

Samfunnsspeilet ønsker i denne serien å portrettere interessante personer som arbeider i Statistisk sentralbyrå. Personer som vi tror våre lesere vil vite mer om, og som de i noen tilfeller kjenner fra andre sammenhenger. Vi vil lage en slik profil i annethvert nummer og startet i nr. 1/98.

kokebokmetoden" er en praktisk innføring i hvordan man skal planlegge og gjennomføre gode spørreskjemaundersøkelser. Kokebokmetoden som det vises til i bokas tittel, henspiller på en blanding av grunnkunnskap og praktiske oppskrifter på hvordan arbeidet bør gjøres.

Nærhet til råvareleverandørene

- Mange av dem som ønsker å samle inn fornuftige svar fra folk flest, har liten kontakt med dem som blir deres råvareleverandører, det vil si de som skal svare på skjemaene. Istedet lever de i sin egen fagverden og har lett for å rette inn sine spørsmål etter det. Jeg lærer mine "medkokker" at de skal sette seg inn i råvareleverandørenes sted. Hvordan vil de forstå det du spør etter? Vil de levere noe du kan bruke?

Denne måten å tenke på, springer ut av mange års profesjonalisering av slikt arbeid i SSB. På begynnelsen av 1990-tallet var Gustav med på å sette i gang en systematisk omstrukturering av den delen av Byrået som sørger for å samle inn data ved å intervju folk. De som kunne mest om råvarene satt ett sted, mens de som samlet inn råvarene, intervjuerne, fløy i butikken og handlet litt på måfå.

Byråets prøvekjøkken

Gjennom utviklingsarbeidet ble vi flinkere til å trekke de riktige utvalgene. Vi jobber hardere med å unngå frafall. Vi tenker enda grundige-

re gjennom de spørsmålene vi stiller folk.

De som går på torvet eller i butikken og handler, det vil si intervju-korpset, ble bedre trenet. Nye sarkere ble rekruttert. De fikk også med seg hver sin datamaskin når de skulle ut og sanke data. I forlengelsen av utviklingsarbeidet ble Gustav Haraldsen sjef for hele intervju-seksjonen. Der satte han solide spor etter seg. Men det ble også noen strevsomme år med en type arbeid som ikke alltid var det han trives best med.

- Jeg liker meg best når jeg får jobbe helt praktisk, for eksempel trives jeg godt med å lage spørreskjemaer og være med på datainn-samlingen. På den andre siden liker jeg like godt å tenke prinsippielt og langsiktig. Som seksjonssjef fikk jeg ikke gjort så mye av noen av delene.

Dermed er det ikke rart at han er svært fornøyd med en arbeidsgiver som lot ham sitte i halvannet år med grundige og lange tanker. Det vil si den tiden det tok å skrive boka om spørreskjemaetodikk. Hangen til praktisk arbeid, får han utnyttet den? Den tar han ut om bord i båten eller foran staffeliet. Gustav har en 26 fots motorseiler hvor han både er skipper, mekaniker og snekker. Når båten ligger i opplag, bruker han ofte kveldene til å tegne. Blant annet henger det en del portretter på kontorene til medar-

beidere han har satt særlig pris på gjennom årene.

Når du liker praktisk arbeid, og samtidig kaller boka di ei kokebok, da må det være lov å gjette på at du lager mye mat?

- Jeg liker å lage mat, særlig hvis jeg kan blande inn litt uvanlige krydder og ingredienser. Noen overraskelser tror jeg det finnes i boka mi også. Men metaforen kommer ikke derfra. Poenget er rett og slett å understreke at dette er en praktisk rettet bok mer enn en teoretisk diskusjon av utfordringene i spørreskjemaundersøkelser.

Landets beste kjøkken?

I Statistisk sentralbyrå er det en god del av de ansatte som er lite opptatte av å markedsføre sine og Byråets ferdigheter og kunnskaper. Man kunne gå så langt som til å si at det stedvis råder en forlegenhetskultur. Denne kulturen har i mindre grad rammet Gustav Haraldsen.

- Boka om spørreskjemaetodikk er med på å stadfeste at vi er det beste surveymetodiske miljøet i Norge. Vi har det best kvalifiserte og teknologisk utstyrte intervju-korpset. Og det er ikke så mange som har så gode ressurser til faglig utvikling. Poenget nå er å utnytte våre fortrinn.

Byrået ansetter hvert år en serie lovende akademikere som får prøve seg som kokkelæringer på intervju-kjøkkenet. Noen av dem har såvidt lært seg knepe med hvit saus før de lar seg kjøpe opp av konkurrentene i meningsmålingsfirmaene.

- Vi kan ikke konkurrere på lønn, men må bli flinkere til å vise våre fortrinn. Mange av meningsmålingene lever fra hånd til munn med sine data, de driver ikke mye metodeutvikling. Her hos oss kan man

utvikle seg faglig, men vi må bli flinkere til å lage karriereveier for folk som interesserer seg for survey-metodikk. Jeg vil bygge opp et forsknings- og utviklingsmiljø på dette området, forteller han. Det har han muligheten til i sin nåværende jobb som seniorrådgiver på seksjon for statistiske metoder og standarder.

Byrået kan også lokke med mange spennende internasjonale oppgaver. Gustav er en av de mange som har hatt lange eller korte opphold i Afrika for å bistå statistikkbyråer i oppstartfasen. For noen år siden holdt han for eksempel et 14 dagers metodekurs i Zambia; en spennende og anstrengende utfordring. Ikke alle vet at Statistisk sentralbyrå har en egen seksjon som arbeider med internasjonalt bistandsarbeid.

Mye å hente for kokkelæringer

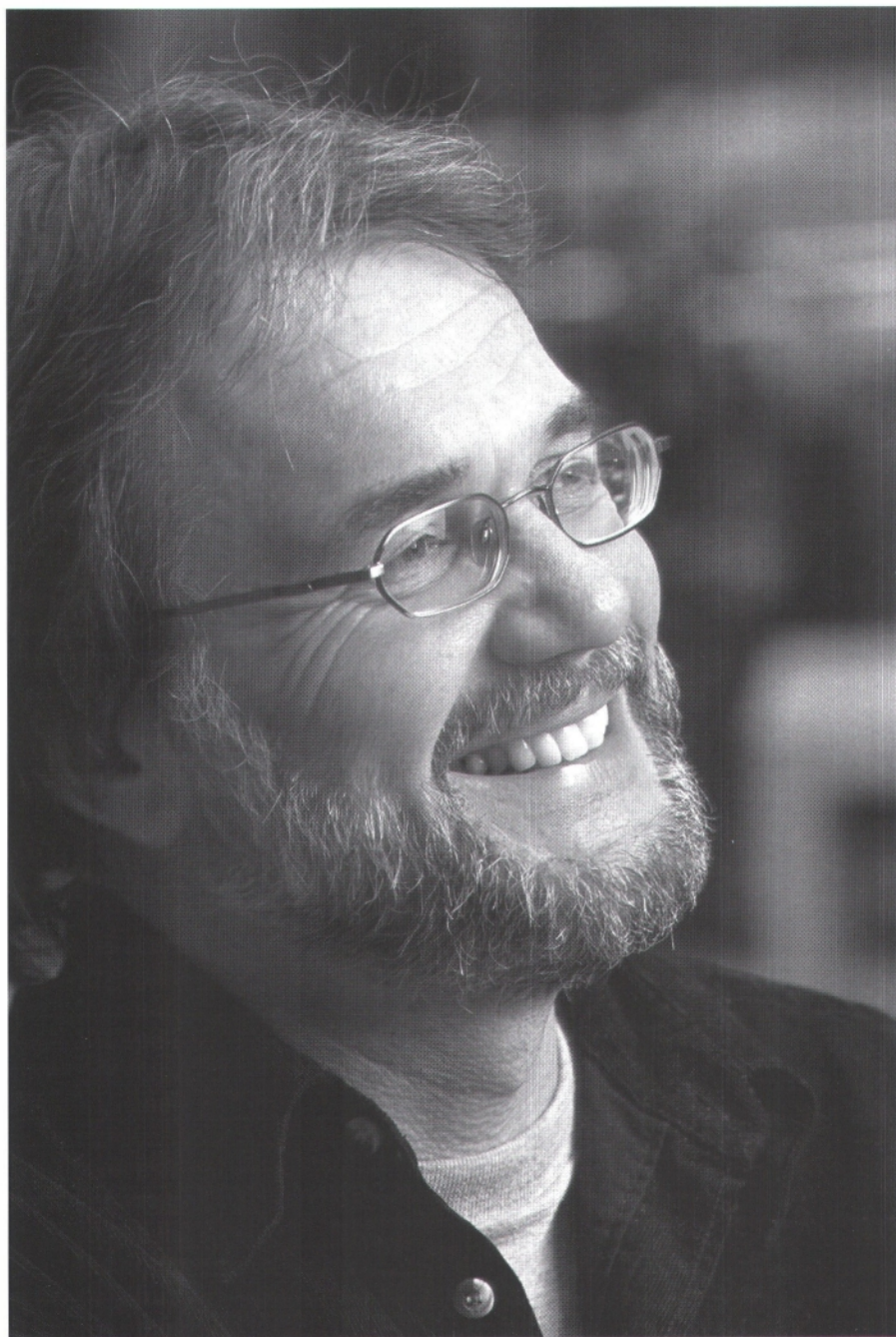
Gustav peker ut to målgrupper for boka:

Først og fremst kommer studenter på høyskoler og universiteter. De går gjerne på et samfunnsvitenskapelig fag, og ønsker å foreta en intervjuundersøkelse i forbindelse med et mellomfag eller hovedfaget.

Den andre store gruppen av brukere er mer profesjonelle, viderekomne. Det kan være de forskjellige meningsmålingsinstituttene eller forskere som bruker de aktuelle metodene. Også internt i Byrået vil boka bli flittig brukt.

Gjær, mel og vann

Boka er en oppslagsbok. Her skal du finne praktiske løsninger for de oppgavene du har foran deg. Oppskriftene er laget steg for steg. Men ikke bare det:

- Boka skal også få leseren til å skjønne hvorfor han gjør det han gjør. Det er som når du lager brød. Du må skjønne noe om samspillet mellom gjær, mel og vann, ellers kan du ikke lage ditt eget brød. Du blir henvist til andres oppskrifter.

-Først og fremst er jeg formidler

Han har ikke ønsket å lage en tradisjonell fagbok:

- Der er det ofte lange presentasjoner av de forskjellige standpunkte-

ne i faget. Forsker a mener ditt, og forsker b mener datt, uten at forfatteren tar noe klart standpunkt. Det gjør jeg, og det er nødvendig hvis boka skal fungere som en kokebok. Men jeg gir selvfølgelig leserne mitt teoretiske ankerfeste.

Gustav er glad i å formidle. Han har undervist mye helt siden studiedagene på medievitenskap, og håper å bruke boka som utgangspunkt for mer undervisning. Det å arbeide med spørreskjemaer er ikke ulikt journalistens jobb, mener han.

Nøkkelordet kommunikasjon

- Vi skal være formidlere mellom akademikere eller byråkrater og folk flest. De som bestiller undersøkelser har sine problemstillinger, og de er ofte formulert på en måte som krever betydelig omarbeiding og forenkling før de kan presenteres på en måte som alle som får spørreskjemaet kan forstå. Det oppstår også en formidlingsprosess når svarene skal bearbeides og returneres til oppdragsgiverne. I boka er det en rød tråd at surveymetodikk først og fremst er en måte å kommunisere på.

Han har også interessert seg for medier og kommunikasjon fra motakernes side. Han kom til SSB i 1986 for å bygge opp en seer- og lytterundersøkelse for NRK, noe som selvfølgelig var en interessant jobb for en medievider. I 1990 hadde vi den hittil siste Tidsnyttingsundersøkelsen, en ny og spennende runde kommer neste år. Gustav var en av to prosjektledere for denne viktige undersøkelsen der man måler hva folk bruker dagene til time for time. Undersøkelsen har blant annet vært sentral i likestillingsdebatten, fordi den viser hvor mye tid kvinner og menn bruker på fritid, omsorg, husarbeid og lønnet arbeid.

En av Samfunnsspeilets gründere

Gustav Haraldsen var den første redaktøren for det bladet du nå holder i hendene.

- Mye av pedagogikken i boka har jeg lært som en av Samfunnsspeilpionerene. Akademikere skriver ofte mer om veien til resultatene enn selve resultatene. Slagordet i Samfunnsspeilredaksjonen var: Start med poengene! Tror du ikke på dem, skal du ikke skrive en artikkel i det hele tatt.

Samfunnsspeilet innvarslet en helt ny presentasjonsstil i Statistisk

sentralbyrå. Også innpakningen var annerledes, med humoristiske tegninger på forsiden. Men det skulle ta noen år før noen gikk så langt som til å lage portrettintervjuer av byråansatte. Eller kokebøker.

Dag Ellingsen

(dag.ellingsen@ssb.no) er rådgiver i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for leveårsstatistikk, og redaktør for Samfunnsspeilet.

Hva i all verden er det som skjer?

Haakon Vennemo

Den 29. september 1990 vant Julian Simon 10 000 dollar i et veddemål. – Ikke så spesielt i seg selv, kanskje, men veddemålet gjaldt et meget spesielt spørsmål: Hvorvidt prisene på verdens naturressurser ville stige i tiårsperioden 1980-1990.

Dersom man tror at naturressurser blir knappere, vil man også ha lett for å tro at ressursprisene vil stige etter hvert som vi klemmer de siste ressursene ut av jordskorpen. Men Simon, en professor i økonomi som skapte seg et navn på å argumentere for at miljøtrusselen ikke er en trussel, veddet at prisene ville falle. Tre personer ledet av den kjente økologen Paul Erlich tok imot veddemålet til Simon fordi "the lure of easy money can be irresistible". Til sist var det Simon som med tilfredshet kunne innkassere 'easy money'. Han tilbød så Erlich å vedde på nytt! Erlich takket nei, som var like bra, for prisene har fortsatt å falle på 1990-tallet.¹

De tre bøkene vi omtaler her, har hver på sin måte noe å gjøre med Simon og hans etter hvert berømte veddemål. "Jordens tilstand 1999" er Worldwatch Institute sin årbok over jordens miljø- og ressurstil-

stand; "Verdens sande tilstand" er danske Bjørn Lomborgs tilsvarende til Worldwatch Institute og dess like; "Naturressurser og miljø 1999" er Statistisk sentralbyrås årbok over miljø- og ressurstilstanden i det norske samfunnet. Blir miljø- og ressurstilstanden verre? Ja! sier Worldwatch. Nei! sier Lomborg i en bok som har vakt sjokkert oppmerksomhet i Danmark. Tja, sier Naturressurser og miljø, og foretrekker mindre grandiose spørsmål. Jeg kommer tilbake til bøkene om et øyeblikk, men først et lite idehistorisk tilbakeblikk.

Miljøtilstanden for ideer

For tiden blir det mer og mer populært å tro at menneskets muligheter er ubegrensede. I USA snakker man om "the new economy". Natur og miljø er ingen vesentlig hindring for menneskelig aktivitet, og de problemene som er, ordner vi opp i. Vi står på terskelen til et nytt samfunn drevet av informasjons- og bioteknologi. Veksten vil ikke bare fortsette, men akselerere. Slik er stemningen i viktige miljøer i USA. Man bemerker at av de 2 000-3 000 krone et PC-program koster, er det kanskje en krone som dekker petroleum og sand for å lage selve disken. Resten, forstår vi, dekker den

menneskelige innsatsen som ligger bak. Den viktigste ressursen er mennesket selv. Slik jeg leser situasjonen, er følelsen av fremtidsoptimisme og troen på the new economy i ferd med å bre seg til Europa og Skandinavia også. Lomborgs bok er et tegn i tiden.

For 30 år siden, og et godt stykke deretter var det atskillig dystre tanker som gjaldt. Bøker fra den tiden har selvforklarende titler: "Befolkningsbomben" (Erich 1968), "Hungersnød – 1975!" (Paddock og Paddock 1967), "Den synkende arken" (Myers 1979) og ikke minst "Grenser for vekst" (Meadows mfl. 1972), som ble oversatt til 29 språk og solgte 9 millioner eksemplarer. Årbøkene til Worldwatch fortsetter tilsynelatende tradisjonen, idet ryktet om dem er at de spår verdens undergang t år frem i tid der t er et fast tall. Vi skal se at årets bok bare i begrenset grad lever opp til sitt rykte.

Tilslutningen til fremtidsoptimistene som vi ser i dag, skyldes troen på informasjonsteknologien, men den skyldes også at fremtidspessimistene tok feil på viktige punkter. Verden gikk ikke tom for olje og metaller, vi fikk ikke gradvis

mindre å spise og Sahara-ørkenen vokste ikke likevel.

Men enhver seirende tanke bærer i seg kimen til sin egen undergang. Herman Kahn var en innflytelsesrik fremtidsoptimist som skrev samtidig med fremtidspessimistene. Boka *The Year 2000* (Kahn og Weiner 1967) lister opp 100 "svært sannsynlige" oppfinnelser innen år 2000, og 25 "noe usannsynlige" oppfinnelser. Paul Krugman, som er en av de mest skarpskodde kritikerne av the new economy i USA, forteller at han nylig leste boka om igjen (Krugman 1998). Blant de 100 svært sannsynlige oppfinnelsene finner vi ifølge Krugman *alle* de viktigste oppfinnelsene i folks dagligliv, for eksempel mobiltelefon, video, hjemmedatamaskin og internett. Lest på denne måten var Kahn en langt mer treffsikker spåmann enn fremtidspessimistene han skrev samtidig med.

Men de realiserte oppfinnelsene er bare en liten del av de oppfinnelsene Kahn regnet som sannsynlige. Av de 100 på lista er omtrent en av tre innfridd, ifølge Krugman. Ingen av de 25 litt mindre sannsynlige oppfinnelsene er innfridd. Fremtidsoptimistenes tro på the new economy var for optimistisk og *er* for optimistisk, er Krugmans implikasjon, og han våger følgende spådom. "Some-time in the next 20 years, maybe sooner, there will be another '70s-style raw-material crunch: a disruption of oil supplies, a sharp run-up in agricultural prices, or both. And suddenly people will remember that we are still living in the material world and that natural resources matter."

Og her er vi endelig fremme ved det som står i de tre bøkene.

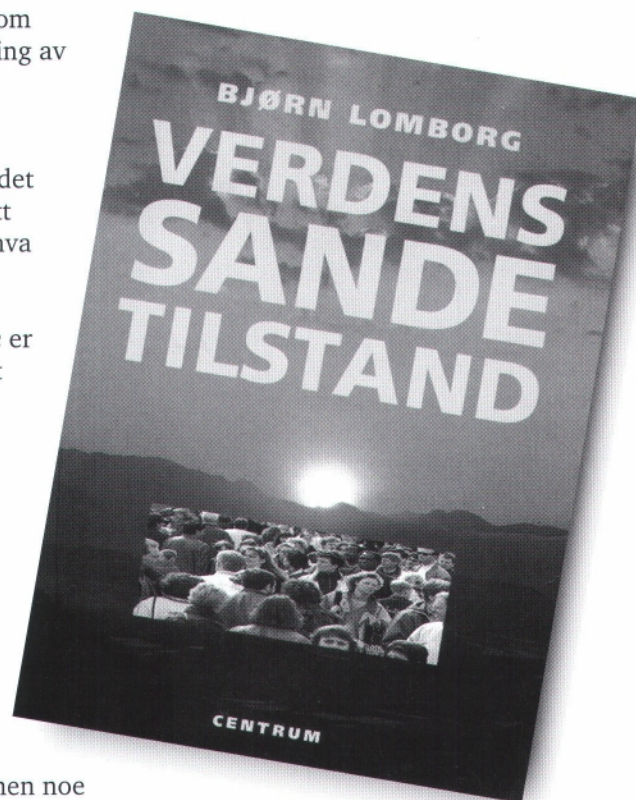
Lomborg

Med all respekt for Statistisk sentralbyrås vakre publikasjon og Worldwatchs populære prosa, er det Lomborgs bok som er den klart mest interessante av de tre bøkene. Lomborg argumenterer omtrent slik: - Vi er blitt tutet øra fulle av hvor ille alt skal bli. Det meste er tvert om blitt bedre. Derfor har vi ingenting å frykte for fremtiden. Den første av disse utsagnene ('vi er blitt tutet øra fulle av hvor ille alt skal bli') dekker omtrent det jeg har prøvd å risse opp foran, og er overbevisende dokumentert av Lomborg, synes jeg. Lomborg henviser til en allmenn, udokumentert følelse blant folk av at miljø- og ressurstilstanden bare blir verre og verre. Også Lomborg var fanget inn av denne følelsen, skriver han, men som statistiker ble han provosert til å belegge den da han leste et intervju med, nettopp, Julian Simon i *Wired Magazine*. Den boken Lomborg endte opp med å skrive, minner svært om Simons egen nedsabling av miljøtruslene (Simon 1996).

Det andre utsagnet ('det meste er tvert om blitt bedre') avhenger av hva man mener med 'det meste', men det er i hvert fall klart at *mye* er blitt bedre. Grovt sett er situasjonen at når det gjelder olje, gass, metaller og andre ikke-fornybare ressurser, er de påviste reservene like store eller større enn da man rettet oppmerksomheten mot dem for 30 år siden. Når det gjelder fornybare ressurser, er situasjonen noe

blandet, men neppe slik at menneskehetens fremtid står på spill. Vi ser nærmere på skog og fisk nedenfor. Når det gjelder forurensing ser det ut til at de fleste utslippene er på vei ned i rike land, og de største forurenserne ser ut til å være land med middels inntekt. Lomborg ser det som uttrykk for at forurensing er knyttet til en forbigående utviklingsepoke.²

De alvorligste miljøproblemene i verden i dag, er etter manges mening drivhuseffekten, tap av arts-mangfold, og helse- og miljøskadelige stoffer (miljøgifter). Lomborg drøfter dem etter tur, og synes ikke de er særlig alvorlige de heller. Han baserer seg mye på nyere sosialøkonomisk forskning, som anslår at drivhuseffekten fører til overraskende (for mange) små skadevirkninger av økonomisk og annen art, og at det gir små skadevirkninger om artsmangfoldet begrenses litt.

Dette er imidlertid en forskning i stadig utvikling, der mitt inntrykk er at mange av forskerne fester mindre lit til de foreløpige resultatene enn det Lomborg gjør.³

Forskningen om drivhuseffekten anslår også at kostnadene ved å forhindre drivhuseffekten er overraskende små (for mange). Det innrømmer Lomborg, og det tjener ham til ære at det ikke underslås, men han mener pengene det koster å forhindre drivhuseffekten, heller bør brukes til å hjelpe verdens fattige i dag. Her kan en imidlertid lure på om ikke det beste blir det godes fiende. Kan man ikke like gjerne ta pengene fra militærbudsjetter eller noe annet stygt? Debatten om disse spørsmålene går videre på internett og i nye bøker skrevet av Lomborg og hans motdebattanter.⁴

Det tredje utsagnet i argumentasjonen til Lomborg ('derfor har vi ingenting å frykte for fremtiden') er det viktigste, og det er her kjennskap til skiftende ideestrømninger kan inngi en viss ydmykhet. Det lille 'derfor' er en illusjon, det følger ikke fra 'vi er blitt tutet øra fulle av hvor ille alt skal bli. Det meste er tvert om blitt bedre' til at 'vi har ingenting å frykte for fremtiden'. Fremtiden og fremtidens teknologitvilling og innovasjonstakt vet vi ingenting om. Vi kan tro, vi kan lese trender og vi kan resonnerer. Vi kan henge oss på tanken om 'the new economy' og mene at teknologitvillingen vil ta av. Eller vi kan på like tynt grunnlag argumentere for at den vil avta. Men vite kan vi ikke. Jeg synes ikke Lomborg er helt klar omkring dette, i motsetning til for eksempel læremesteren Simon (1996). Simon sier klart at han ikke vet, men at han leser trender og tror.

Ved siden av de tre utsagnene som etter min mening er kjernen i hans bok, er det et fjerde utsagn som har satt sinnene i kok i Danmark: Lomborg anklager Worldwatch og dens allierte for uetterrettelig bruk av kilder. Han hevder det trekkes generelle slutninger av enkeltteksempler, statistikk presenteres i utdrag for å fordreie meningsinnhold, forbehold forsvinner og antydninger blir til sannheter. Lomborgs bok inneholder en rekke eksempler som underbygger anklagen, men siden anklagen blant annet er at det er feil å trekke generelle slutninger på grunnlag av enkeltteksempler, er det uklart hvilken status vi skal gi eksemplene. De er i hvert fall virkningsfulle retoriske virkemidler. Som rimelig kan være, har ikke Lomborgs motstandere blitt særlig glade for de mistankene som er kastet på dem, og har reagert med å si

at det tvert imot er Lomborg som fusker.

Det at han ikke er fremmed for å bruke de samme retoriske virkemidlene som sine motstandere, viser bare at miljøbevegelsen har fått en formidabel motstander i Bjørn Lomborgs bok. Verdens sande tilstand er en imponerende intellektuell prestasjon. Den imponerer med sin samling av data og sine gjengivelser av deler av ulike vitenskaper, inkludert sosialøkonomi som jeg kjenner best. Den imponerer også som polemisk dokument. Enig eller uenig er dette en bok man blir klokere av å lese.⁵

Worldwatch

Worldwatch sin bok Jordens tilstand 1999 argumenterer omtrent slik: - Verden har fått mye mer å

spise, og det er imponerende hvor høy teknologisk fremgang vi har hatt i landbruket. Men det kan ikke fortsette. Mulighetene for teknologisk fremgang er så å si uttømt. Eller den argumenterer slik: - Vi bruker stadig mer av energiresursene, og det kan ikke fortsette. Men mange bedrifter utvikler energieffektive løsninger. Nå gjelder det bare for myndighetene å satse skikkelig.

Det er altså lys: Enten har teknologien utviklet seg veldig fort til i dag, og det er bra, eller den har mulighet til å

utvikle seg veldig fort i frem-

tiden, og det er bra. Men det er mørke også: I det tilfellet hvor det har gått bra til nå, tror man det ikke går bra lenger. I det andre tilfellet hvor det *kan* gå bra i fremtiden, har det ikke gått bra til nå og det går ikke uten videre bra i fremtiden heller.

Antakelig ville Lomborg argumentere motsatt. I landbruket hevder han med styrke at produktivitetsfremgang fortsatt er mulig for gjennomsnittsbonden. Argumentene er flere, men det beste er kanskje at gjennomsnittsbonden ligger meget langt etter den beste bonden i produktivitet. Derfor kan verden brødfø langt flere mennesker bare alle tar i bruk den beste, kjente teknologien.

På energiområdet vil han trolig hevde at mye av den nye energieffektive teknologien koster mer enn den smaker. Worldwatch trekker for eksempel frem Danmark som et land som viser vei i kraftproduksjon. Den andre siden av saken er at den danske satsingen på vindkraft og annen grønn elektrisitet er fenomenalt dyr. Det betyr ikke noe for Worldwatch, men antakelig betyr det noe for Lomborg med hans mer økonomiorienterte tenkning.

På bakgrunn av kritikken av blant annet Worldwatch sin kildebruk, er det interessant å se om kildebruken holder mål i 1999-utgaven av Jordens tilstand. Her er et representativt eksempel. En av de mest kjente og videst publiserte opplysningene i Jordens tilstand gjelder kornproduksjon per person i verden. Worldwatch gjentar i hver utgave at kornproduksjonen per person er gått (svakt) ned siden året før.⁶ Lomborg påpeker at kornproduksjonen per person i utviklingslandene øker, og anklager Worldwatch for å spre informasjon som i beste fall er irre-

levant. Det lavere gjennomsnittet skyldes en sammensetningseffekt. Til dette svarer Worldwatch at "gjennomsnittlig kornforbruk har sine begrensninger som mål på ernæringen" (s. 148), og drøfter forskjeller mellom industrialiserte land og utviklingsland, herunder den sterke veksten i kornproduksjon per innbygger i Kina. Så langt har man sitt på det tørre, selv om det er uklart hva som ligger i "har sine begrensninger".

Går vi imidlertid til forordet til den norske utgaven av Jordens tilstand, finner vi at fallet i kornproduksjon per innbygger presenteres, uten begrensninger, som ett av de fem viktigste utviklingstrekkene ved dette tiåret! På bakgrunn av fallet i kornproduksjon og andre indikatorer trekker man følgende svepende konklusjon: "Sett under ett har utviklingen fortsatt i feil retning" (s.17). Hvilken kontrast til Lomborgs konklusjon: "Vi efterlater faktisk jorden som et bedre sted å leve, end den var, da vi modtog den. Nyd det." (s.11)

Naturressurser og miljø 1999

Hvis vi skal være ærlige, utgjør Norge en svært begrenset del av verden. Men når man leser Naturressurser og miljø, er det slående i hvilken grad miljø- og ressurstilstanden i Norge speiler den i verden. På ressurs-sida viser publikasjonen at olje- og gassreservene i 1998 var minst like store som i 1991 på tross av produksjonen som har funnet sted. Videre på

ressurssida viser publikasjonen at vi roter bort fiskeriressursene våre og oppnår mindre inntekt i forhold til den kapitalen vi setter inn enn det som er vanlig i andre næringer. Det vil i praksis si at mange fiskebåter jager lite fisk eller i hvert fall lite verdifull fisk. Et av poengene til Worldwatch er at mange av de mest verdifulle fiskestammene er fullt utnyttet eller overutnyttet, selv om man motstrebende må medgi at verdensfangsten målt i tonn, medregnet oppdrett, er større enn noensinne før. (Lomborg er selvfølgelig bare opptatt av fangsten i tonn.)

Skog har vært et stort diskusjonstema mellom Lomborg og Worldwatch. Lomborg har sett seg lei på hetsingen av antallet fotballbaner regnskog som forsvinner, og påpeker at det er mer skog i verden nå enn i 1950. Worldwatch, som helst sammenlikner med det lave nivået i

1960, forsvarer seg med at det er skog av lavere kvalitet. Naturressurser og miljø viser at det er nesten dobbelt så mye skog av alle kvaliteter i Norge nå som ved en måling i 1933, inkludert den papirvennlige granen og den mangfoldsfremmende løvskogen. Det er noe å tenke på mens man bretter melkekartonger.

På forurensingssiden dokumenterer Naturressurser og miljø også de samme trendene som man finner i verden for øvrig. Utslipp til luft av blant annet SO₂, bly og kadmium har gått radikalt ned de siste 25 årene i takt med økonomisk vekst, slik at her befinner vi oss på den fallende delen av kurven som noen mener karakteriserer forholdet mellom forurensing og nasjonalinntekt. Utslipp av blant annet NO_x og partikler har vært omtrent konstante, slik at her befinner vi oss kanskje på toppen av kurven. Utslipp av klimagasser har økt i takt med økonomisk vekst, også i likhet med verden for øvrig.

Gjennom årene har forskerne i Statistisk sentralbyrå gitt viktige bidrag til den kunnskapsbasen som Lomborg og Worldwatch bygger på. Lesere av Naturressurser og miljø har for eksempel kunnet følge forskningen om kostnadene knyttet til å forhindre, eller alternativt tilpasse seg drivhuseffekten. Årets utgave av Naturressurser og miljø dokumenterer også forskningen på miljø- og ressursområdet i Statistisk sentralbyrå, men fokuserer mindre på hvorfor, og mer på hvordan man kan forhindre drivhuseffekten. Vi får blant annet vite om problemene knyttet til å måle utslippene. Det er klart at dersom man skal begrense klimagassutslipp, eller handle med dem, er det en betydelig fordel å vite hvor store de er. Det er få som vil kjøpe en vare man ikke vet størrelsen på. Måleproblemene må der-

for løses før man kan komme i gang med klimatiltak for alvor.

Hva i all verden er det som skjer, bokstavelig talt? Blir miljø- og resurstilstanden verre, og skal vi bekymre oss? En generell konklusjon som overbeviser alle, kan vi ikke trekke. Litt er problemet at indikatorene peker i forskjellig retning, men mest er problemet at vi ikke kjenner fremtidens teknologiske utvikling. Vi vet ikke hva som skjer. Selv om vi ikke kan trekke en generell konklusjon, er det viktig, synes jeg, å holde vedlike 'den store samtalen' om spørsmålet. Les Lomborg hvis du er bekymret miljøpessimist og trenger noe å bryne deg på, eller bare vil imponere langs kafèbordene. Les Worldwatch hvis du er likeglad miljøoptimist og trenger å vekkes opp. Les Naturressurser og miljø hvis du ønsker et glimt av den internasjonale miljøforskningen sett innenfra.

1. Historien om veddemålet er gjenfortalt av Simon (1996). Lomborg nevner også veddemålet.

2. Konsentrasjoner og resipienttilstand henger naturligvis igjen i forhold til utslippene. Både Lomborg og Naturressurser og miljø 1999 har mer stoff og kildehenvisninger til litteraturen om sammenhengen mellom miljøproblemer og inntekt, 'den omvendte u-kurven'.

3. Her tenker jeg blant annet på stoff som er blitt presentert i tidligere utgaver av Naturressurser og miljø. Gjerde, Grepperud og Kverndokk (1999) er et representativt eksempel.

4. Et sted å følge debatten er Lomborgs hjemmeside, www.ps.au.dk/vip/Lomborg/vst.html.

5. Dessuten er den en svært fotnoteintensiv bok, 1 477 fotnoter for å være nøyaktig. I så måte slår den Jordens tilstand 1999, som bare har ca. 700 fotnoter (hvorav påfallende mange er henvisninger til artikler i New York Times). For å følge opp etter beste evne, har jeg utstyrt denne artikkelen med 6 fotnoter.

6. Kornproduksjon per innbygger i verden nådde toppen i 1984, og er nå 7 prosent lavere.

Litteratur

Erlach, P. (1968): *The population bomb*, Ballantine, New York, USA.

Gjerde, J., S. Grepperud og S. Kverndokk (1999): Optimal climate policy under the possibility of a catastrophe, *Resource and Energy Economics*, 21, 289–317.

Kahn, H. og A.J. Weiner (1967): *The year 2000: A framework for speculation on the next thirty-three years*, Macmillan, New York, USA.

Krugman, P. (1998): Why most economists' predictions are wrong, *The Red Herring Magazine*, Juni. Tilgjengelig på www.herring.com/mag/issue55/economics.html.

Lomborg, B. (1998): *Verdens sande tilstand*, Centrum (Jyllands-postens forlag), Viby, Danmark.

Meadows, D.H., D.L. Meadows, J. Randers og W.W. Behrens III (1972): *The limits to growth*, Potomac Associates, New York, USA.

Myers, N. (1979): *The sinking ark*, Pergamon, New York, USA.

Paddock, W. og P. Paddock (1967): *Famine—1975! America's decision: Who will survive?* Little – Brown, Boston, Massachusetts, USA.

Simon, J.L. (1996): *The ultimate resource 2*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, USA.

Simon, J.L. og A. Wildavsky (1995): Species Loss Revisited, i J.L. Simon (red.): *The State of Humanity*, Basil Blackwell, s. 346–361.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Naturressurser og miljø 1999*, Statistiske analyser 29.

Worldwatch Institute (1999): *Jordens tilstand 1999*, Aschehoug, Oslo.

Haakon Vennemo

er dr. polit i sosialøkonomi og seniorforsker i ECON Senter for økonomisk analyse.

28.10.1999

Økt skepsis til innvandrernes lovlidighet

Nesten halvparten, 48 prosent, av den voksne befolkningen i Norge mener at innvandrere er mer kriminelle enn nordmenn. Andelen som mener dette økte med 5 prosentpoeng fra 1998.

Statistisk sentralbyrå (SSB) måler hvert år folks holdninger til innvandrere og innvandring gjennom fire utsagn. Disse er: "Norge bør gi opphold til flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som i dag", "Innvandrere har for lett tilgang til sosialhjelp sammenlignet med nordmenn", "Innvandrere bør ha samme mulighet til arbeid som nordmenn" og "Innvandrere er mer kriminelle enn nordmenn". Det er i det siste utsagnet holdningene har endret seg mest fra året før. 34 prosent mener at innvandrere ikke er mer kriminelle enn nordmenn, noe som er en nedgang på 5 prosentpoeng. Samtidig er det altså 48 prosent som mener at innvandrere er mer kriminelle enn nordmenn. Dette er 5 prosentpoeng mer enn i 1998.

Forsker Svein Blom i SSB, som har laget undersøkelsen, mener endringen i oppfatningen av forholdet mellom innvandreres og nordmenns kriminalitet mest sannsynlig er et resultat av den vedvarende fokuseringen på innvandrer- og ungdomskriminalitet i media høsten 1998 og senere. Temaet ble berørt i Kongens nyttårstale og igjen brakt på banen da Oslo politikammer på nyåret la frem en rapport om kriminaliteten i hovedstaden. SSBs undersøkelse ble gjennomført i mai/juni i år.

Andelen som er "helt enig" i at Norge bør gi opphold til flyktninger og asylsøkere i minst samme omfang som i dag, økte fra 34 til 39 prosent. I alt er nå 71 prosent helt eller nokså enig i dette. Datainnsamlingen fant sted mens krigen i Kosovo pågikk. Svein Blom mener undersøkelsen kan tolkes som en støtte til regjeringens politikk om å la 6 000 fordrevne kosovoalbaniere få midlertidig opphold i Norge.

For de to øvrige holdningsspørsmålene ble det ikke registrert noen opinionsendring av betydning. Andelen som mener at innvandrere bør ha samme mulighet til arbeid som nordmenn er på 90 prosent, ned 2 prosentpoeng fra 1998. Samtidig er det 51 prosent som mener at innvandrere har for lett tilgang til sosialhjelp sammenlignet med nordmenn, også dette er en nedgang på 2 prosentpoeng fra 1998.

25.10.1999

Flest svensker i innvandrerbefolkningen

Innvandrerbefolkningen i Norge utgjorde 260 700 personer ved inngangen til 1999. Dette svarer til 5,9 prosent av den totale folkemengden. I innvandrerbefolkningen er det flest med svensk bakgrunn, 22 400 personer. Året før var personer med pakistansk bakgrunn den største gruppen.

Totalt har 20 prosent bakgrunn fra nordiske land, mens vel halvparten kommer fra land i tredje verden.

Slik Statistisk sentralbyrå definerer innvandrerbefolkningen, er 220 300 førstegenerasjonsinnvandrere og 40 400 andregenerasjonsinnvandrere. I løpet av 1998 økte innvandrerbefolkningen med 16 200 personer. Av enkeltgrupper stod svenskene for den største økningen i løpet av året med 2 900 personer. Deretter fulgte irakere, somaliere og pakistanere med rundt 1 000 personer hver.

Det ble i alt 4 400, eller 9 prosent, flere personer fra Norden. Fra tredje verden var det en økning på 8 300 personer, eller 7 prosent, og fra Vest-Europa og Øst-Europa var det en økning på 5 prosent hver. Med tredje verden menes her Asia, Afrika, Mellom- og Sør-Amerika og Tyrkia. For første gang siden 1970-tallet var det en liten økning av personer med bakgrunn fra Nord-Amerika og Oseania.

40 400 personer er født i Norge med to foreldre som er født i utlandet, såkalt

andregenerasjonsinnvandrere. Gruppen økte med 2 600 personer i fjor, og har de siste syv årene økt med 60 prosent. 9 100 personer har pakistansk bakgrunn, 5 000 flere enn dem med vietnamesisk bakgrunn, som er den nest største gruppen. Hele 66 prosent er under 10 år, mens det i hele befolkningen er 14 prosent i samme alder.

En tredjedel av alle som hører til kategorien innvandrerbefolkningen bor i Oslo. Deretter følger Bergen, Stavanger, Bærum og Trondheim. Innvandrerbefolkningen i Oslo økte med i overkant av 4 000 fra året før, og de utgjør nå 18 prosent av folketallet. Over halvparten av disse har bakgrunn fra tredje verden, de fleste fra Pakistan, med Sverige som nummer to. I forhold til folketallet bor det også mange i Båtsfjord kommune (15 prosent) og i Vardø (12 prosent).

43 prosent av innvandrerbefolkningen hadde norsk statsborgerskap ved inngangen til 1999. Av dem med bakgrunn fra tredje verden hadde 60 prosent norsk statsborgerskap. I innvandrerbefolkningen 18 år og over var 79 600 norske statsborgere. De fleste var fra Vietnam (7 600), Pakistan (7 600) og Danmark (5 000).

Tallet på personer i Norge med bakgrunn fra innvandring varierer mye med avgrensningen. 1. januar 1999 var det 165 000 utenlandske statsborgere i Norge. Innvandrerbefolkningen utgjorde 260 700 personer og utenlandsfødte 273 200 personer. Slår en sammen alle som enten selv er født i utlandet eller har minst én utenlandsfødt forelder, er det 457 000 personer, eller 10,2 prosent av folketallet. I 1998 utgjorde veksten i denne gruppen 80 prosent av den samlede folketilveksten i Norge.

Innvandrerbefolkningen omfatter personer som har to foreldre som er født i utlandet, eller mer presist; personer som verken har foreldre eller besteforeldre som er født i Norge. Innvandrerbefolkningen deles i gruppene førstegenerasjonsinnvandrere uten norsk bakgrunn og andregenerasjonsinnvandrere: Førstegenerasjonsinnvandrere uten

norsk bakgrunn er født i utlandet av foreldre som også er født i utlandet. Andre-generasjonsinnvandrere er født i Norge av foreldre som er født i utlandet.

De med en av foreldrene født i Norge inngår dermed ikke i innvandrer-befolkningen. Det samme gjelder adopterte fra utlandet og de som er født i utlandet av norskfødte foreldre.

19.10.1999

14 000 færre sosialhjelpsmottakere

Nedgangen i tallet på sosialhjelpsmottakere som begynte på midten av 1990-tallet, fortsatte i 1998. Det var 132 500 sosialhjelpsmottakere i fjor, dette er over 14 000 færre enn i 1997. Det har ikke vært registrert lavere antall mottakere av sosialhjelp siden 1987.

Det ble i alt utbetalt 3,7 milliarder kroner til sosialhjelp i fjor. Dette gir en nedgang på om lag 350 millioner kroner, eller 9 prosent, i forhold til året før (omregnet i faste priser). I gjennomsnitt mottok en klient 28 200 kroner i fjor, eller litt over 5 600 kroner per måned. Tallene for 1997 var henholdsvis 27 900 og 5 400 kroner. Det månedlige sosialhjelpsnivået gikk dermed opp med 4 prosent, mens det årlige stønadsbeløpet lå omtrent stabilt, i og med at gjennomsnittlig stønadstid gikk noe ned i fjor.

Etter at tallet på sosialhjelpsmottakere økte kraftig på slutten av 1980-tallet og i første halvdel av 1990-tallet, har det nå vært en stabil nedgang etter toppåret 1994. Da mottok over 166 000 personer sosialhjelp. Mens det var registrert om lag 146 600 sosialhjelpsmottakere i 1997, ble dette redusert til 132 500 i 1998. Dette er tall for hvor mange som mottok sosialhjelp i løpet av året. Hvis vi ser på antall sosialhjelpsmottakere ved utgangen av året har dette gått ned fra nær 59 000 i 1997 til litt over 53 000 i 1998.

Hvis vi legger sammen tallet på sosialhjelpsmottakere med ektefeller og barn under 18 år som ble forsørget av

sosialhjelp i fjor, utgjorde dette om lag 215 000 personer, eller 4,9 prosent av hele befolkningen. I 1997 var det tilsvarende tallet 239 000 personer eller 5,4 prosent av befolkningen. I alt var det rundt 9 000 færre barn under 18 år som ble forsørget av sosialhjelpsmottakere i fjor i forhold til året før (63 000 i 1998 mot 72 000 i 1997).

Det er særlig nedgang i antall gjengangere i sosialhjelpsordningen som utgjør den store reduksjonen i mottakertallet. I 1998 var det 89 000 som også fikk sosialhjelp i 1997. For årene 1996 og 1997 var det henholdsvis 103 000 og 98 000 personer som også hadde mottatt sosialhjelp året før.

Tallet på nye klienter eller klienter som ikke mottok sosialhjelp året før, har gått uavbrutt ned siden 1989. I 1989 var det 69 000 nye klienter, i 1998 var dette tallet 44 000. Nedgangen i tallet på sosialhjelpsmottakere skyldes derfor både færre gjengangerklienter og redusert tilgang av nye klienter.

Andelen langtidsbrukere av sosialhjelp økte til og med 1996. Da hadde over 41 prosent av alle mottakerne sosialhjelp i seks måneder eller mer. Men i 1997 snudde dette. I fjor gikk andelen langtidsmottakere ned til om lag 38 prosent fra nær 40 prosent i 1997. Også tallet på klienter som mottar stønad gjennom hele året har gått ned. I 1998 var vel 12 000 sosialhjelpsmottakere helårsklienter, mot 14 000 i 1997 og over 16 000 i 1995 og 1996.

Nedgang i tallet på langtidsmottakere fører til reduksjon i den gjennomsnittlige stønadstiden. I 1998 var stønadstiden 5,0 måneder, mot 5,1 året før. Det tilsvarende tallet i 1996 var 5,3 måneder.

Den største nedgangen i tallet på sosialhjelpsmottakere fra midten av 1990-tallet har funnet sted blant de yngre aldersgruppene. I 1997 var det 26 300 klienter mellom 20 og 24 år, og i fjor var det om lag 22 300. Dette utgjør om lag 8 prosent av hele befolkningen mellom 20-24 år, mot 11 prosent i 1994.

Tallet på stønadsmottakere i aldersgruppen 40 år og eldre gikk noe ned i fjor etter å ha vært stabilt i en årrekke. Sett i forhold til befolkningen er andelen klienter betydelig lavere i de eldste aldersgruppene enn i de yngste. I 1998 var det godt under 1 prosent av befolkningen 67 år og eldre som mottok sosialhjelp.

Det har vært en svak økning i andel klienter som har oppgitt arbeidsinntekt som hovedinntektskilde. I 1998 gjaldt dette 12 prosent av mottakerne, etter at dette tallet har ligget stabilt på om lag 11 prosent siden 1993. Tallet på mottakere som har trygd eller pensjon som viktigste kilde til livsopphold har gått ned gjennom hele 1990-tallet. I 1990 gjaldt dette 45 prosent av mottakerne og i 1998 35 prosent. Det ser derimot ut til at klientene i økende grad blir avhengige av sosialhjelp som inntektskilde. Andelen sosialhjelpsmottakere som oppgir å ha sosialhjelp som hovedinntektskilde har steget uavbrutt siden 1988. I 1988 gjaldt dette 27 prosent av klientene, mot 43 prosent i 1995 og 46 prosent i 1998.

Det er store fylkesvise forskjeller i andelen stønadstilfeller i forhold til folketallet. Oslo har lenge vært på topp med høyest andel stønadstilfeller. I 1997 hadde Oslo 51 stønadstilfeller per 1 000 innbyggere, og i 1998 ble tallet redusert til 44 tilfeller. Den største andelen stønadstilfeller i fjor hadde dermed Finnmark, som toppet statistikken med 47 tilfeller per 1 000 innbyggere. Også for Finnmark var det en nedgang fra foregående år, fra en andel på 49 tilfeller i 1997. Men nedgangen har altså vært større for Oslo.

Akershus og Sogn og Fjordane hadde færrest sosialhjelpstilfeller i forhold til folketallet, med 22 tilfeller per 1 000 innbyggere. Andelen sosialhjelpstilfeller øker med innbyggertallet i kommunene. Kommuner med over 50 000 innbyggere har i gjennomsnitt 38 tilfeller per 1 000 innbyggere, mens tilsvarende tall for kommuner med under 50 000 innbyggere er 28 tilfeller.

Det er også store regionale forskjeller i nivået på gjennomsnittlig årlig stønadsbeløp. Oslo har det klart høyeste stønadsnivået, med et gjennomsnitt på 39 100 kroner per tilfelle. Dette er nesten 10 000 kroner eller 33 prosent mer enn det neste fylket, som er Akershus med 29 500 kroner per tilfelle. Finnmark hadde også i 1998 det laveste gjennomsnittlige stønadsnivå, med 16 000 kroner per tilfelle.

Det er nær sammenheng mellom kommunestørrelse og stønadsnivå. Stønadsnivået er høyest i de mest folkerike kommunene. Gjennomsnittlig stønad per tilfelle i kommuner med over 50 000 innbyggere var 32 700 kroner i 1998. I de mindre kommunene var beløpet 16 100 kroner. Sosialhjelpen er også ment å dekke klientenes boutgifter. Høye boutgifter i tettbefolkede kommuner medvirker til høyere sosialhjelpsnivå i disse kommunene.

14.10.1999

Fortsatt økende privatisering

Ved utgangen av 1998 utførte leger med fast lønn 673 årsverk i kommunehelse-tjenesten utenfor eldreomsorgen. Dette tilsvarer en nedgang på 82 årsverk sammenlignet med 1997. I samme periode økte antall årsverk av leger i privat praksis med 177.

Overgang av leger fra fastlønnede kommunale stillinger til privat praksis er et trekk ved legetjenesten i kommunene som har pågått på nesten hele 1990-tallet. Frem til 1990 økte antall årsverk utført av fastlønnleger for siden å stagnere. Etter 1992 begynte årsverk av fastlønnede leger utenfor eldreomsorgen å gå ned, og fra 1992 til 1998 har disse blitt redusert med 473. I 1998 sto fastlønslegene for om lag 20 prosent av alle legeårsverkene i kommunehelse-tjenesten utenom eldreomsorg.

Samtidig med at det har blitt færre fastlønnede leger, har dette blitt mer enn kompensert av flere leger i privat praksis. Sammenlignet med 1997 har totalt antall legeårsverk økt med 115. Det må

understrekkes at den reelle veksten for leger nok er noe mindre enn statistikken gir uttrykk for. Som et ledd i oppstart av fastlegeordningen er avtaleløse leger i Sentrum bydel, Oslo, blitt inkludert i statistikken. Det er grunn til å tro at disse tidligere ikke har vært med i statistikkgrunnlaget. Målt i forhold til befolkning er det best legedekning i de minst sentrale kommunene. Det er også disse kommunene som har den største veksten i legedekningen fra 1997 til 1998.

Antall årsverk utført av fysioterapeuter økte med 105 fra 1997 til 1998. I motsetning til legedekningen er det de mest sentrale kommunene som har den beste dekningsgraden. Sammenlignet med situasjonen på slutten av 1980-tallet har forskjellen i dekningsgraden mellom kommunegrupper med ulik sentralitet gradvis blitt mindre. Små og usentrale kommuner har behov for flere årsverk per innbygger for å gi et tilbud som er likeverdig med det man finner i store og sentrale kommuner. Dette innebærer at innbyggere i distriktene foreløpig ikke har samme tilbud om fysikalsk behandling som andre.

Etter endringer i folketrygdloven vil det ikke lenger utbetales trygderefusjoner til privatpraktiserende helsepersonell uten driftsavtale med kommune eller fylkeskommune. Allmennpraktiserende leger er, i påvente av innføring av fastlegeordningen, unntatt fra disse endringene. For fysioterapeuter har endringene ført til at antall årsverk av fysioterapeuter uten avtale om driftstilskudd er redusert fra 214 i 1997 til 51 i 1998. Flesteparten av disse har trolig gått over i praksis med driftsavtale med kommunen. Foreløpig er det for tidlig å si hvilken effekt endringer i refusjonsordningene vil få for den geografiske spredningen av fysioterapeuter.

I perioden 1997 til 1998 økte antall årsverk av jordmødre i kommunehelsetjenesten fra 241 i 1997 til 258 ved utgangen av 1998. Tilsvarende økte årsverk av helsesøstre fra 1 578 til 1 611. Målt i antall årsverk per bruker, er det de minst sentrale kommunene som har den

beste tilgangen på tjenester fra disse yrkesgruppene.

De siste ti årene har antall årsverk utført av jordmødre økt med 157. Størst har veksten vært etter innføring av obligatorisk svangerskapskontroll ved jordmor etter 1994. Perioden 1994-1998 står for nesten 60 prosent av veksten i antall årsverk av jordmødre hele tiårsperioden sett under ett. Fra 1988 til 1998 har årsverk av helsesøstre i kommunehelse-tjenesten økt med 511. Samtidig har, målt i dekningsgrader, veksten av disse yrkesgruppene vært størst i de minst sentrale deler av landet.

I 1998 utførte leger og fysioterapeuter arbeid tilsvarende henholdsvis 222 og 382 årsverk innen institusjoner for eldre og funksjonshemmede og hjemme-tjenestene. Målt i prosent av den samlede arbeidsinnsatsen av disse yrkesgruppene utgjør dette 6 prosent for leger og 10 prosent for fysioterapeuter. Andelene var om lag de samme i 1997 og som i 1998.

13.10.1998

Færre studenter ved UiO

Studenttallet ved Universitetet i Oslo (UiO) gikk markert ned fra høst semesteret 1997 til høstsemesteret 1998. Ved de andre universitetene endret studenttallet seg lite. Totalt var det registrert 82 300 studenter ved landets universiteter og vitenskapelige høyskoler høsten 1998.

Høstsemesteret 1998 var det registrert 34 100 studenter ved UiO, en nedgang på 5 prosent fra 1997 da det var 35 800 studenter ved dette universitetet. Ved Universitetet i Bergen (UiB) var det registrert 16 500 studenter høsten 1998, en liten nedgang fra foregående år. Studenttallet ved Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU) var 18 200 og ved Universitetet i Tromsø (UiTØ) 6 100. Ved disse to universitetene holdt studenttallet seg forholdsvis stabilt fra 1997 til 1998. Studenttallet endret seg heller ikke så mye ved de fleste vitenskapelige høyskoler. Norges Handelshøyskole (NHH) og Norges

Landbrukshøgskole (NLH) hadde flest studenter med henholdsvis 2 706 og 2 042. Ved Norges idrettshøgskole økte studenttallet fra 636 til 703 studenter, en økning på 11 prosent.

Nedgangen i studenttallet gjorde seg gjeldende på de fleste fagfeltene. På fagfeltet administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus ble studenttallet redusert fra 25 900 i 1997 til 24 000 i 1998 og på fagfeltet humaniora fra 16 800 til 15 800. På fagfeltet helsevern økte imidlertid studenttallet fra

5 300 til 5 700. Tendensen er den samme som vi kunne registrere fra 1996 til 1997.

Mennene utgjorde i underkant av 47 prosent av alle studentene ved universitetene og de vitenskapelige høgskolene. Bare vel 41 prosent av studentene ved UiO var menn. Både ved UiB og ved UiTø var det om lag 45 prosent menn blant studentene og ved NTNU hele 56 prosent, noe som skyldes den høye andelen menn på sivilingeniørstudiet. Ved NHH var to av tre studenter menn. NLH hadde omtrent like mange mannlige og kvinnelige studenter, mens det var overvekt av menn både ved Norges idrettshøgskole og Norges musikkhøgskole. Ved Norges veterinærhøgskole var bare 28 prosent av studentene menn og ved Menighetsfakultetet i overkant av 40 prosent.

Mennene dominerer fagfeltet industri, håndverk, naturvitenskap og teknikk, mens kvinnene er i klart flertall på fagfeltene humaniora og administrasjon, økonomi, samfunnsvitenskap og jus.

8.10.1999

Flere årsverk i pleie og omsorg

Årsverkene i pleie- og omsorgstjenestene økte med 3 300 fra 1997 til 1998. Om lag 15 200 årsverk ble utført av sykepleiere og 28 400 årsverk av hjelpepleiere.

I overkant av 52 prosent av alle årsverkene ble utført av personell med enten

hjelpepleier- eller sykepleierutdanning. Totalt ble det utført 82 700 årsverk i pleie- og omsorgstjenestene, en økning på 3 300 siden utgangen av 1997. Dette er en økning fra 128 årsverk per 1 000 innbyggere over 67 år i 1997 til 134 i 1998.

Per 31. desember 1998 var det registrert 1 031 institusjoner for eldre og funksjonshemmede. Dette er en økning på seks institusjoner siden 1997. I overkant av 88 prosent av institusjonene er registrert som kommunale, de resterende 12 prosent er eid av private eller har annen eierform.

Det totale antallet plasser i institusjoner er nær 43 200, en svak nedgang fra året før. På samme tid har det totale antallet sykehjemsplasser steget med 500. Den største økningen har skjedd innen de somatiske sykehjemmene, mens det har vært en viss nedgang i plasser i andre typer institusjoner.

Det er registrert 37 300 rom i institusjonene. Av disse er nær 84 prosent rom for en beboer.

42 400 personer var registrert som heldøgnsbeboere i institusjonene. 70 prosent av institusjonsbeboerne er kvinner og mer enn tre fjerdedeler av kvinnene er over 80 år. Mer enn halvparten av de mannlige institusjonsbeboerne er over 80 år.

Det er registrert litt over 42 100 boliger til pleie- og omsorgsformål i 1998. Mer enn 79 prosent av disse boligene er eid av kommunene. Om lag 7 200 av boligene er omsorgsboliger bygd med oppstartingsstilskudd fra Husbanken.

Av de 40 600 personene som er registrert som beboere i boliger, er hver fjerde person under 67 år. Det er flest kvinner som bor i boliger til pleie- og omsorgsformål, bare i gruppen under 67 år er det flere menn.

Nær 152 800 personer var registrert som brukere av hjemmetjenester per 31. desember 1998. Av de registrerte brukerne mottok 54 600 både hjemmesyke-

pleie og praktisk bistand, mens henholdsvis 27 100 og 68 600 fikk bare hjemmesykepleie eller bare praktisk bistand. 4 600 personer ble registrert som brukere som fikk mer enn 35,5 timer hjemmetjenester per uke. Brukerne under 67 år utgjorde i 1998 den største gruppen av mottakere av hjemmetjenester. Denne gruppen har også økt mest i løpet av 1990-årene.

8.10.1999

Moderat lønnsøkning

Den kvartalsvise lønnsindeksen viser at månedsfortjenesten i alt for heltidsansatte i industrien økte med 1,2 prosent fra 1. kvartal til 2. kvartal i år.

I samme periode økte månedsfortjenesten for heltidsansatte i bygge- og anleggsvirksomhet med 1,4 prosent mens samferdsel hadde en økning på 1,2 prosent. Månedsfortjenesten i olje- og gassutvinning og bergverksdrift ble redusert med 1,1 prosent.

Olje- og gassutvinning og bergverksdrift hadde høyest økning i avtalt lønn fra 1. kvartal til 2. kvartal i år med 1,1 prosent. Ansatte i industri hadde til sammenlikning en vekst på 1,0 prosent mens ansatte i samferdsel hadde en økning på 0,9 prosent. Ansatte i bygge- og anleggsvirksomhet hadde en økning på 0,8 prosent. Det er reduserte utbetalinger av uregelmessige tillegg og bonuser som gir nedgang i månedsfortjenesten i alt for ansatte i olje- og gassutvinning og bergverksdrift.

Sammenlikning over året fra 2. kvartal 1998 til 2. kvartal i år må tolkes med stor forsiktighet. Det var svært variabelt hvor mye av lønnsoppgjøret i 1998 som ble registrert i statistikken for 2. kvartal 1998. Mange konflikter med videre førte til at resultatet ikke ble registrert før i 3. kvartal 1998. Resultatet av lønnsoppgjøret i våres derimot, er i all hovedsak kommet med i statistikken for 2. kvartal i år.

6.10.1999

Lågst utslipp på Sør- og Austlandet

Den gjennomsnittlege reinseeffekten for fosfor i kommunale avløpsanlegg er høgast i fylka frå Østfold til og med Vest-Agder (Nordsjøfylka), med 91 prosent. Avløpsanlegga i fylka frå og med Rogaland og nordover har ein gjennomsnittleg reinseeffekt på berre 29 prosent.

Ved berekning av forureiningsmengder frå kommunale og separate avløpsanlegg fokuserer ein ofte på fosfor. Dette fordi fosfor spelar ei viktig rolle når det gjeld overgjødning (eutrofiering) av elvar, innsjøar og kystområde. I tillegg slepp reinseanlegga i varierende grad ut blant anna nitrogen, organisk stoff og ulike tungmetall.

I underkant av 80 prosent av innbyggjarane i Noreg er tilkople kommunale avløpsanlegg. Flesteparten av desse (om lag 90 prosent) er tilkople reinseanlegg, medan resten (10 prosent) er tilkople leidningsnett med utslipp av ureinsa kloakk. I kommunane rundt Indre Oslofjord er tilknytingsgraden på heile 97 prosent, berre 3 prosent av innbyggjarane her er tilkople egne separate anlegg.

For 1998 er utslippa av fosfor frå kommunale reinseanlegg berekna til i underkant av 609 tonn. I tillegg kjem utslipp av fosfor frå ureinsa utslipp som er berekna til i underkant av 208 tonn. Totale utslipp frå kommunale avløpsanlegg blir då i overkant av 816 tonn fosfor. På landsbasis var den gjennomsnittlege reinseeffekten for dei kommunale avløpsanlegga på 66 prosent. Det vart med andre ord fjerna nærare 1 600 tonn fosfor frå avløpsvatnet.

For nitrogen var reinseeffekten på landsbasis berre 23 prosent, men enkelte fylke utmerkjer seg i positiv retning, blant anna Oslo og Akershus med 44 prosent og Oppland med 33 prosent. Grunnen til dette er at myndighetene dei siste åra har satsa på utbygging av nitrogenreinsetrin ved enkelte store anlegg i desse fylka. Dei neste åra vil to

nye anlegg i Akershus få ferdigstilt nitrogenreinsetrin, noko som vil bidra ytterlegare til reduksjonar i utslippa av nitrogen til indre delar av Oslofjorden. Lågst reinseeffekt for nitrogen finn ein i Finnmark (6 prosent) og Møre og Romsdal (7 prosent), noko som kan forklarast ut frå det faktum at myndighetene ikkje stiller same krav til reinsing i desse områda. Utslippa av nitrogen frå reinseanlegg er berekna til 13 550 tonn.

Ureinsa utslipp og mekaniske anlegg står for ein stor del av fosforutslippa, henholdsvis 25 prosent og 59 prosent av dei totale utslippa frå reinseanlegg, til tross for at dei behandlar ein forholdsvis liten del av den totale mengda avløpsvatn. For kjemisk/biologiske anlegg er forholdet det motsette, utslippa er små (3 prosent) sjølv om behandla avløpsmengd er stor (34 prosent). Ureinsa utslipp og mekaniske anlegg finn ein stort sett langs kysten frå Rogaland og nordover, medan avanserte kjemiske og kjemisk/biologiske anlegg er mest vanleg på Sør- og Austlandet.

I overkant av 20 prosent av innbyggjarane i Noreg er tilkople egne separate avløpsreinseanlegg. For 1998 er det berekna utslipp av til saman 355 tonn fosfor frå desse anlegga. I snitt fjerna slike separate anlegg om lag 34 prosent av tilført fosformengd, noko som inneber at det vart fjerna i underkant av 180 tonn fosfor. Den gjennomsnittlege reinseeffekten for separate avløpsanlegg er med andre ord om lag halvparten av det den er for kommunale anlegg. For nitrogen er gjennomsnittleg reinseeffekt for denne typen anlegg på berre 16 prosent.

Slam frå reinseanlegga inneheld både organisk materiale og plantenæringsstoff. Slammet utgjør med andre ord ein verdifull ressurs som gjødsel og jordforbetningsmiddel. I 1998 er til saman 92 300 tonn slamtørrstoff disponerte til ulike føremål. Av dette vart 68 prosent brukt som jordforbetningsmiddel på jordbruks- og grøntareal, ein auke på 3 prosent frå 1997.

Ei av ulempene ved slam er at det i varierende grad inneheld ulike tungmetall. Dersom innhaldet av tungmetall er høgare enn fastsette grenseverdier, kan slammet ikkje disponerast på jordbruks- eller grøntareal. Ut frå opplysningar om innhald av tungmetall og disponerte slammengder er total mengd tungmetall i avløpsslam berekna. Resultata viser at avløpsslammet som vart disponert til ulike føremål i 1998, inneheldt om lag 100 kilo av kvar av tungmetalla kadmium og kvikksølv. Sjølv om gjennomsnittsverdiane er forholdsvis låge, vil mange anlegg oppleve at innhaldet av enkelte tungmetall i periodar vil overstige grenseverdiane, og at slammet difor ikkje kan disponerast på jordbruks- eller grøntareal.

6.10.1999

Stabilt antall steriliseringer

Det ble utført 7 850 steriliseringer i 1998. Det er 150 flere enn i 1997, men en markert nedgang sammenlignet med første halvdel av 1980-tallet. I 1985 ble drøyt 10 000 personer sterilisert.

Tallene viser at det var færre menn og flere kvinner som steriliserte seg i 1998 enn året før. Totalt ble 4 699 kvinner og 3 151 menn sterilisert i 1998. De fleste steriliseringene blir utført i aldersgruppen 35-45 år. For kvinner er steriliseringsraten også relativt høy i aldersgruppen 30-34 år.

Steriliseringer utføres i henhold til lov om steriliseringer av 3. juni 1977. Personer som har fylt 25 år kan selv begjære sterilisering. Personer under 25 år kan bli sterilisert under visse vilkår, for eksempel ved arvelige sykdommer, fare for kvinnens liv eller helse ved svangerskap og fødsel. I 1998 ble 15 kvinner og 2 menn under 25 år sterilisert.

De fleste steriliseringer utføres poliklinisk. Dette gjelder både for menn og kvinner. I tillegg steriliserte over 40 prosent av mennene seg ved et godkjent legekantor i 1998, mens svært få menn ble innlagt på sykehus i forbindelse med steriliseringen. For kvinnene er mønstret litt annerledes. Vel 36 prosent av

kvinnene ble innlagt på sykehus i forbindelse med inngrepet, mens det var svært få som foretok inngrepet på et legekontor.

Gruppert etter behandlingsfylke, er det Telemark og Agder-fylkene som ligger høyest på steriliseringsstatistikken regnet per 1 000 innbyggere, mens Oslo har den laveste steriliseringsraten.

5.10.1999

Flest ambulanser i nord og vest

Sogn og Fjordane og Finnmark har flest ambulanserbiler per innbygger. Begge disse fylkene hadde 43 ambulanserbiler per 100 000 innbyggere i 1998.

Statistikken for ambulansetjenesten omfatter ambulanserbiler og -båter samt bårebiler. Ambulansebåter og bårebiler utgjør en liten del av ambulansetjenesten, selv om spesielt ambulansbåter er en viktig del av ambulansetjenesten vest og nord i landet.

Antall ambulanser per innbygger har en klar sammenheng med geografiske forhold. Sogn og Fjordane og Finnmark fylke hadde 43 ambulanser per 100 000 innbyggere i 1998. Det er 29 flere ambulanser enn gjennomsnittet for landet. Ved siden av disse to fylkene, viser tallene at Troms og Nordland hadde nærmere dobbelt så mange ambulanser per innbygger som gjennomsnittet. Ambulansene i disse fylkene var også blant de som kjørte flest kilometer per oppdrag. I Sogn og Fjordane kjørte hver bil i snitt dobbelt så langt per oppdrag som landsgjennomsnittet.

Til sammenligning hadde Oslo, Akershus og Vestfold færrest ambulanser per innbygger. Antall oppdrag per innbygger varierer ikke så mye mellom fylkene, med unntak av Finnmark som hadde tilnærmet dobbelt så mange oppdrag per innbygger som i resten av landet. Som man dermed kunne forvente, har ambulansene i fylker med forholdsvis få ambulanser per innbygger, flere oppdrag per bil enn fylker med forholdsvis mange ambulanser per innbygger.

Ambulansene i Oslo, Akershus og Vestfold hadde mer enn dobbelt så mange oppdrag per bil som gjennomsnittet for alle ambulanser i landet. Akershus- og Vestfold-ambulansene kjørte også langt flere kilometer per bil enn gjennomsnittet, mens Oslo-ambulansene hadde en kjørelengde på 95 prosent av snittet.

Antall ambulanserbiler totalt i landet økte med 12 biler fra 1997 til 1998. De fleste fylker har imidlertid ingen endring i antallet fra 1997, og noen fylker har også færre ambulanser i 1998 enn i 1997. Østfold, Rogaland og Nordland har fått flere ambulanser.

5.10.1999

Mange flere avtaler med spesialister

I alt 1 062 legespesialister hadde driftsavtale med fylkeskommunen i 1998. I 1997 var antallet 396. Antall psykiatere med avtale økte mest sett i forhold til de to øvrige store private legespesialistområdene øre-nese-halssykdommer og øyesykdommer.

Den kraftige økningen i avtaler er imidlertid ikke et uttrykk for en stor økning i antall privatpraktiserende legespesialister. Økningen skyldes hovedsakelig at fylkeskommunene har opprettet driftsavtaler med legespesialister i allerede eksisterende privatpraksis. Dette har bakgrunn i en regelendring for adgangen til refusjon fra folketrygden per 1. juli 1998. Etter denne dato, vil helsepersonell med privat praksis uten driftsavtale med fylkeskommunen ikke få adgang til trygderefusjon for sine pasienter. Bakgrunnen for regelendringen er hovedsakelig at myndighetene ønsker bedre styringsmuligheter for utbyggingen av slike tjenester med tanke på geografisk fordeling av tjenestene og prioritering av pasientgrupper.

I forbindelse med denne regelendringen, ble det etablert en øremerket tilskuddsordning for fylkeskommuner som per 1. juli 1998 inngikk driftsavtaler med helsepersonell som til da hadde hatt privat praksis uten driftsavtale. Drifts-

avtaler for spesialister i psykiatri og klinisk psykologi ble prioritert.

Psykiatri og klinisk psykologi utgjør store grupper blant privatpraktiserende helsepersonell med driftsavtale. Begge gruppene hadde en sterk økning i antallet driftsavtaler fra 1997 til 1998, med henholdsvis 216 og 414 flere avtaler. Kliniske psykologer er psykologer som arbeider med pasienter.

De øvrige faggrupper av legespesialister med driftsavtale økte imidlertid også kraftig, blant annet samlegruppen "Andre grupper av legespesialister". Her er det først og fremst antall driftsavtaler blant spesialister i anestesilogi som økte; fra én driftsavtale i 1997 til 30 i 1998. Noen nye spesialistgrupper er også kommet til, blant annet ortopedisk kirurgi (syv avtaler i 1998) og plastikkirurgi (fire avtaler i 1998).

Antall avtaler med legespesialister økte i alle fylker med unntak av Finnmark. Når det gjelder kliniske psykologer, ble det ikke inngått nye avtaler i Vestfold og Finnmark i 1998.

Antall årsverk blant legespesialister og kliniske psykologer med driftsavtale økte også forholdsvis mye fra 1997 til 1998. Det gjelder også her for alle fylker med unntak av Vestfold og Finnmark, og for alle fagområder blant legespesialistene. Dette skyldes hovedsakelig den kraftige økningen i antall driftsavtaler og ikke at legespesialistene og psykologene arbeider så mye mer. Antall årsverk per driftsavtale gikk ned fra 1997 til 1998 både innenfor de ulike legespesialistgruppene og blant kliniske psykologer. Unntaket er gruppen anestesilogi som hadde en økning i antall årsverk per spesialistavtale fra 1997 til 1998.

Oslo har flest årsverk per innbygger i 1998, både når det gjelder private legespesialister og kliniske psykologer.

I tillegg til Oslo ligger antall årsverk per innbygger for legespesialister over landsgjennomsnittet i Akershus, Vestfold, Hordaland, Østfold og Vest-Agder. Årsverk per innbygger for kliniske

psykologer er over landsgjennomsnittet i Akershus, Hordaland, Sogn og Fjordane, i tillegg til Oslo.

30.09.1999

Færre selvmord

I 1996 ble det registrert 68 selvmord blant menn under 25 år, en nedgang fra 96 i 1988. Totalt var selvmordsraten 30 prosent lavere i 1996 sammenlignet med 1988 da det hittil høyeste selvmordstallet er registrert.

Dødsårsaksstatistikken viser 518 registrerte dødsfall som følge av selvmord i 1996, 389 menn og 128 kvinner. Dette var 190 færre selvmord enn i 1988 da det hittil høyeste selvmordstallet er registrert. I 1996 var selvmordsraten 11,8 per 100 000 innbyggere og man må tilbake til 1978 for å finne lavere tall.

I 1950- og 1960-årene holdt selvmordsraten seg konstant mellom sju og åtte per 100 000 innbyggere. Det tilsvarte omtrent 250 selvmord per år. På slutten av 1960-årene begynte selvmordsraten å øke, og i siste halvdel av 1980-årene var raten doblet til 16 per 100 000 innbyggere. Denne fordoblingen gjaldt både menn og kvinner. Etter 1988, da antall selvmord var 708 (16,8 per 100 000 innbyggere), viser den registrerte selvmordsraten en nedgang. Dødeligheten av selvmord var i 1996 30 prosent lavere enn i 1988. Selvmordsraten blant menn var 3,1 ganger høyere enn blant kvinner i 1996, mens gjennomsnittet for 1980-årene var noe lavere (2,8).

De vanligste selvmordsmetoder er hengning, skytevåpen og forgiftning. Disse metodene ble benyttet i mer enn 80 prosent av alle tilfellene i 1996. Skytevåpen som metode ble nesten bare benyttet av menn. Kun 2 prosent av selvmordene blant kvinner skjedde med skytevåpen. Forgiftning er vanligste metode blant kvinner etterfulgt av hengning og drukning. Blant kvinner utgjorde forgiftning 42 prosent av selvmordene i 1996, mot 16 prosent blant menn.

I 1996 ble det registrert 68 selvmord blant unge menn under 25 år, en nedgang fra 96 i 1988, 94 i 1991 og 1992 og 75 i 1995.

Nedgangen i selvmordstallene har skjedd samtidig med at antall ulykker med dødelig utgang har blitt redusert. I femårsperioden 1986-1990 var det et årlig gjennomsnitt på 1 990 dødsulykker. Tilsvarende tall var redusert til 1 769 i 1991-1993, med en ytterligere nedgang til 1 673 dødsulykker i 1996. I 1996 ble det kun registrert 16 dødsfall med uklar ytre årsak til forgiftning og skade.

I Norden finner vi lavest selvmordsrate i Island og Norge. Selvmordsraten i Finland er bortimot 2,5-3 ganger høyere enn i Island og Norge. Danmark har også relativt høye selvmordstall, mens Sverige har noe høyere nivå enn Norge. Fra begynnelsen av 1980-årene har selvmordsraten blitt betydelig lavere i Danmark, fra 32 per 100 000 i 1980 til 16 i 1996. Blant danske kvinner har selvmordsraten blitt halvert i løpet av midten av 1980-tallet til 11 per 100 000 i 1996. I Sverige er det også observert en nedadgående tendens i dødelighet av selvmord. I 1996 hadde finske menn en rate på 39 per 100 000, mens tilsvarende tall for danske, svenske og norske menn var 28, 20 og 19.

Det er store forskjeller mellom selvmordshyppigheten blant menn og kvinner i de nordiske land. I Finland finner man størst kjønnsforskjell og minst i Danmark.

I 1996 døde 43 919 personer, 22 127 menn og 21 792 kvinner. 95 prosent av dødsfallene var forårsaket av sykdom, mens resten skyldes skader og forgiftninger. Statistikken viser underliggende dødsårsak (sykdom, tilstand og ytre årsak til skade og forgiftning), og omfatter personer som på dødstidspunktet var bosatt i Norge, uansett om dødsfallet fant sted i eller utenfor landets grenser.

Hjerte- og karsykdommer forårsaket 44 prosent av dødsfallene i 1996, mens 24 prosent var forårsaket av kreft-

sykdommer. Sykdommer i åndedrettssorganene utgjorde 9 prosent. Ulykker, selvmord og andre ytre omstendigheter som har medført dødelige skader utgjorde 5 prosent av dødsfallene. I 1996 var det 252 dødsfall blant barn i første leveår, omtrent samme antall som i 1995. Spedbarnsdødelighet i 1996 var 4,1 per 1 000 levendefødte, samme som i 1995. I 1996 ble det registrert 29 krybbedødsfall i den postneonatale periode (dødsfall etter utgangen av fjerde leveuke, men før barnet har fylt 1 år). Tilsvarende tall i 1989 var 140.

23.09.1999

Flere sosionomer i sosialtjenesten

Det ble registrert 63 flere sosionomårsverk i sosialtjenesten ved utgangen av året i fjor enn året før. Antallet steg fra 1 773 i 1997 til 1 836 i 1998. Dermed steg andelen ansatte med sosionomutdanning i besatte stillinger til 44 prosent i 1998, mot 42 prosent året før.

Andelen sosionomutdannede i sosialtjenesten har vokst jevnt over flere år, i 1992 var andelen 34 prosent.

Det ble ved utgangen av 1998 registrert 4 360 hele stillinger i sosialtjenesten. Dette var en nedgang på 18 stillinger fra 1997. Ser vi på bemanningen i forhold til folketallet, gikk landsgjennomsnittet ned fra 1,3 besatte stillinger per 1 000 innbyggere 18 år og over i 1997 til 1,2 i 1998.

Mens det har blitt flere sosionomer i sosialtjenesten, ble det registrert 16 færre barnevernspedagoger ved utgangen av året i forhold til året før. I 1998 var det 150 barnevernspedagoger i sosialtjenesten. Dermed økte det totale tallet på fagpersonell (sosionomer og barnevernspedagoger) med 47 fra 1997 til 1998. Dette utgjør en økning på 2 prosent, slik at 47 prosent av besatte stillinger innehas av personer med fagutdanning.

Antall ansatte med annen utdanning fra høyskole eller universitet gikk ned, det ble registrert 45 færre med slik utdanning i 1998. Størst nedgang har det vært

blant ansatte med kontor- eller merkan- til utdanning, totalt var det en reduksjon på 73 årsverk av denne typen i fjor. Det var en økning på 24 ansatte med annen utdanning eller som var ufaglærte i fjor i forhold til året før.

Tallet på ubesatte stillinger i sosialtje- nesten har økt de siste årene. I 1998 var det 147 ubesatte stillinger mot 118 i 1997 og 115 i 1996. Omfanget av engasjementsstillinger var i fjor på samme nivå som året før.

Det er fremdeles store forskjeller mellom fylkene når det gjelder bemanningsgrad i sosialtjenesten. Best dekning har Oslo med 2,1 besatte stillinger per 1 000 innbyggere som er 18 år og over. Det er et stort sprang til de neste fylkene. Finn- mark har 1,5 og Østfold 1,4 ansatte på samme antall innbyggere. Rogaland og Møre og Romsdal har lavest bemanning med 0,9 stillinger per 1 000 innbyggere.

10.09.1999

Sterk økning i barnehagesatsene

Satsene for egenbetaling i barnehagene økte med 6,4 prosent fra august i fjor til august i år. Fra januar til august i år økte satsene med 1,9 prosent. Private barnehager uten kommunal støtte hadde størst økning med 3,3 prosent.

Satsene i kommunale barnehager steg med 1,6 prosent i samme periode.

Husholdningene på Østlandet og i Nord- Norge har opplevd den største økningen i barnehagesatsene, med en vekst på henholdsvis 2,3 og 2,7 prosent fra januar til august. Den minste endringen finner man i Trøndelag.

De private barnehagene har økt sine sat- ser over hele landet, men det er betyde- lige regionale forskjeller. Foreldre i Agder/Rogaland har opplevd en økning på 7,6 prosent de siste åtte månedene, mens på Østlandet og i Trøndelag økte satsene med henholdsvis 3,2 og 2,6 pro- sent. I regionene Vestlandet og Nord- Norge økte de private barnehagene sine satser i gjennomsnitt med drøyt 1 pro- sent.

Satsene for egenbetaling i de kommu- nale barnehagene viser moderate end- ringer. I Agder/Rogaland var satsene tilnærmet uendret i perioden fra januar til august, mens økningen i Trøndelag var i underkant av 1 prosent. De kom- munale barnehagene på Øst- og Vest- landet hadde en noe større, men fortsatt svak, oppjustering av satsene. Satsene i Nord-Norge økte med 3 prosent. Nord- Norge er den eneste regionen som hadde sterkere vekst i satsene i de kom- munale barnehagene enn i de private.

Gustav Haraldsen

Spørreskjemametodikk etter kokebokmetoden

Tradisjonelle metodebøker pleier å inneholde lite om datainnsamling. Isteden legges hovedvekten på hvordan dataene som er samlet inn, kan analyseres. Denne nye boka er imidlertid en praktisk innføring i hvordan gode spørreskjemaundersøkelser planlegges og gjennomføres. Den fører leseren fram til startpunktet for analysen, og er dermed et viktig bidrag til at samfunnsvitenskapelig forskning ikke bygges på sandgrunn.

Kokebokmetoden som det vises til i bokas tittel, henspiller på en blanding av grunnkunnskap og praktiske oppskrifter på hvordan ting bør gjøres. Denne tilnærmingen brukes for å gi leserne gode nok basiskunnskaper til å kunne komponere sine egne, originale «retter».

Boka henvender seg både til skjemasnekkere på ulike nivåer og til forskjellige typer skjemaesere. Den er skrevet både for studenter som skal gjennomføre sin egen, lille spørreskjemaundersøkelse og for prosjektledere i mer omfattende spørreskjemaopplegg. Dessuten vil den være en nyttig bok for kritiske lesere av statistikk og forskningslitteratur, så vel som for kjøpere av spørreskjemaundersøkelser.

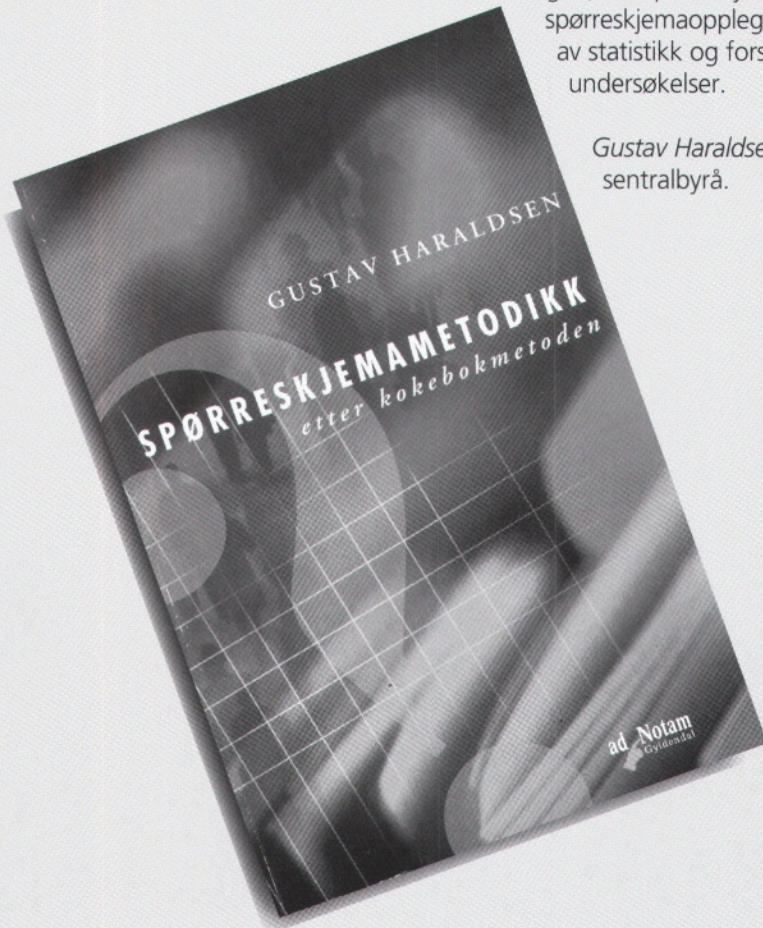
Gustav Haraldsen har tidligere ledet intervjuvirksomheten i Statistisk sentralbyrå.

Boken utgis av forlaget Ad Notam Gyldendal og kan kjøpes i bokhandelen.

Antall sider: 354

Pris: kr 369,- inkl. mva.

ISBN: 82-417-0999-4

A-blad

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
2225 Kongsvinger

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
2225 Kongsvinger

Telefon: 62 88 55 00
Telefaks: 62 88 55 95
E-post: salg-abonnement@ssb.no

ISBN 82-537-4733-0
ISSN 0801-7603

Pris:
Institusjonsabonnement kr 280,- pr. år
Privatabonnement kr 190,- pr. år
Enkeltnummer kr 50,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway